

ПЕТРО СМОЛІЧЕВ.

Археологічні розкопи на терені Дніпрельстану, в с. Кічкасі, Запорізької округи, у вересні—жовтні р. 1927.

Південно-українські степи, цей великий шлях, що по ньому протягом багатьох століть пересовувалися різні народи, численні сліди свого тут перебування залишаючи, заховали велику силу пам'яток матеріальної культури. У досить великій кількості маються такі пам'ятки й на терені самого Дніпрельстану, в с. Кічкасі, Запорізької округи. Через п'ять років могутні хвилі Дніпрельстану назавше поховають у собі певну територію, а разом з тим і ті пам'ятки, що на ній маються. Через те цілком слушно було тепер же виявити весь цей надзвичайно цінний матеріал, зберегти його для науки, для майбутніх поколінь.

На території самого будівництва потреби його вимагають цілком змінити рельєф місцевости, що веде за собою нищення пам'яток старовини—решток стародавнього життя людини, могил її небіжчиків. Через це наукові дослідження пам'яток матеріальної культури й розпочато було в першу чергу в Кічкасі з травня місяця року 1927.

За дорученням Всеукраїнського Археологічного Комітету при УАН та Експедиції ПО науковому дослідженню території Дніпрельстану, мені довелося переводити археологічні розкопи та досліді пам'яток у с. Кічкасі протягом вересня та жовтня міс. р. 1927.

Крім загального переведення розкопів могил у Кічкасі, на мене покладено було також і спеціальне завдання—вивчити культуру, знайдених там житлових пам'яток—землянок.

Пам'ятки матеріальної культури на терені Дніпрельстану не є скупченими в одному певному місці, а розкидані на всій площі будівництва окремими групами. Таких груп у Кічкасі нараховується 16, із загальною кількістю занотованих у них пам'яток понад 150. Цілком природно було досліджувати пам'ятки окремими групами, вичерпуючи їх остаточно в одній групі й переходячи до другої. Але інтенсивний хід будівничих робіт, що провадяться на великій площі одночасно, примушував досліджувати пам'ятки в різних групах, і в першу чергу в тих, яким загрожувало нищення. Це до певної міри позбавляло досліді плановости та систематичности, а іноді надавало їм спішного, нервового характеру. Але тут потрібно відзначити велику допомогу з боку адміністрації Дніпрельстану та окремих осіб, що в значній мірі полегшувало роботу, утворюючи для неї, оскільки мога, сприятливі умови. Завдяки доброзичливому відношенню адміністрації, що йшла на зустріч дослідам, їхнє велике значіння розуміючи, я майже завжди одержував повідомлення про роботи, що мали перево-

дитися в районах розміщення тих чи інших пам'яток, і через те можна було своєчасно досліджувати їх.

Трохи гірше було становище, коли брати на увагу відношення широкіх робітничих кіл, які спершу не розуміли справжньої мети розкопів і вбачали в них просто лише «шукання грошових та цінних скарбів». Але шляхом постійних розмов підчас роботи, що зацікавлювала та притягала досить велику іноді кількість глядачів, щастило роз'яснити мету та завдання розкопів. Навмисного руйнування відкритих пам'яток не помічалось, але все ж таки траплялися випадки бажання не лише тільки подивитися, а й обов'язково торкнутися, покопирсати руками відкриті пам'ятки або речі. Необхідно було уважно слідкувати за тим, щоб стримувати таких «дослідників», бо ця цікавість мала своїм наслідком несвідоме, безперечно, псування або навіть і нищення цінних матеріалів.

Матеріальні умови дослідів були також не однакові на протязі двох місяців. Спершу коштів не було, і доводилося працювати лише з 4 робітниками, що їх давала адміністрація Дніпрельстану. Цілком природно, що темп дослідчих робіт був дуже повільний і в значній мірі відставав від загального темпу робіт. Лише після досить настирливих домагань, коли виникла небезпека одночасного нищення значної кількості пам'яток (понад 10 могил), поталанило наприкінці вересня дістати 10 робітників, що працювали вже до закінчення робіт, тоб-то до 1 листопада. Крім того, на початку жовтня я одержав повідомлення, що Комітет сприяння Дніпрельстанові відпустив через НКО 15.000 крб. на історичне вивчення території Дніпрельстану, і, таким чином, справа дослідів набирала міцного матеріального ґрунту. Дякуючи допомозі співробітників Дніпропетровського Краєвого Музею Ф. М. Сап'яна та П. Є. Матвієвського, вдалося останні два тижні (з 15 жовтня до 1 листопада) використати краще. Крім тих робітників, що давало Управління Дніпрельстану, взято було ще 30 чоловіка робітників і досліди провадилися одночасно трьома групами.

За два місяці роботи досліджено було всього 26 пам'яток, що містилися в 6 різних групах (I, IV, VII, X, XI та XVI).

Характером їхнім досліджені пам'ятки потрібно розбити на дві основні групи: а) **могили** і б) **пам'ятки житлові—землянки**. Могили містилися в п'ятьох групах, з яких чотири (I, IV, X та XVI) були на правому березі Дніпра й одна (VII)—на лівому. Землянки, що складають одну окрему групу (XI), містяться на правому березі, по схилах до Дніпра.

I. МОГИЛИ.

Усіх могил досліджено було 20 із загальною кількістю поховань у них—40, бо в більшості кожна могила містила їх по декільки. У групі I досліджено 9 могил, у групі IV—6 могил, у групі VII—1 могилу, в групі X—1 могилу і в групі XVI—3 могили.

А. Структура могильного насипу.

Загальним зовнішнім виглядом могили в більшості були невеликих розмірів; формою своєю наближалися до кола й були плескуваті. Лише дві могили виділялися своїми розмірами—одна в групі I (№ 16), яка мала в діаметрі через вершину 62 метр. та 2,6 метр. заввишки, і друга могила в групі IV (№ 5)—38 метр. у діаметрі через вершину й метр. 4 заввишки.

Насип могил утворений був із гумусового шару—чорноземлі. Характерною рисою насипу всіх досліджених могил є наявність у ньому досить значної кількості каміння. Кількість цього каміння, його розміри та форма й характер розположення в насипу були різні. По-перше—каміння дрібних розмірів укривало зверху центральну частину насипу суцільною плямою в один - два шари; по-друге—каміння таке вкривало не лише поверхню насипу, а й продовжувалося вглиб, утворюючи іноді досить велику (до 2-х метр. заввишки) пірамідальної форми купу, що накладена була на поховання. Зверху купу цю засипано було землею. Далі, траплялися випадки, коли з досить великими розмірами, плескуватого, штучно пристосованого для цього каміння утворювалися гробниці (група VII, могила № 1), в яких покладено було небіжчиків, і, зрештою, з великих (до 1 метра заввишки та 0,5 метр. завширки), штучно оброблених, плескуватих кам'яних плит зроблені були ординарні або подвійні кола кромлехів. Каміння в цих колах поставлено було щільно одне до одного, а над ними насипано було могилу, так що зверху каміння зовсім не було помітне.

Б. Характер та спосіб поховань.

Серед усіх досліджених могил лише одна була порожньою, 19 були з похованнями, кількість яких становила 40. По характеру їх поховання потрібно розділити на дві групи: 1) поховання, в яких небіжчиків покладено було в зібганому положенні, і 2) поховання з кістяками у випростаному положенні. Останню групу мусимо також розбити на дві частини—а) поховання, так би мовити, «основні», тоб-то—над якими або для яких споруджувалися могили, і б) поховання «впускні», тоб-то такі, коли небіжчиків поховано в могильних, що вже існували, насипах, значно пізніше спорудження самих цих насипів.

1) Могили із зібганими кістяками.

Дослідження поховань із зібганими кістяками примушують нас установити декілька способів цих поховань. Таких способів спостерегалось три: а) коли небіжчика ховали в ямі, яку викопували в ґрунті, б) коли небіжчика клали на ґрунті (врівні з горизонтом), в) коли небіжчика ховали в насипу могили, вище рівня ґрунту. У кількісному відношенні всі ці способи поховань у досліджених могилах становлять приблизно однакові цифри (8—8—9). Поховання в ямах та на ґрунті в окремих випадках мають одміни, що їх потрібно відзначити.

Ями звичайно викопані були в **грунті** і, як загальне правило, нічим не обставлялися. В одному лише випадкові (група I, могила № 8, поховання В) яма по краях обставлена була деревом; деревом же було вистелено й дно ями. Зруб цей поділено було по діагоналі на дві частини, в яких і покладено по небіжчику. На користь того, що яму обкладено було деревом, свідчить брунатна смуга, що йде по краях ям та перерізує її по діагоналі. Під кістяками на дні ями брунатний колір займав усю площу дна ями.

Другим способом поховання було покладання мерців не в ямах, а просто на **грунті**, а зверху над ними насипали могилу. Загальна кількість поховань, **покладених** у такий спосіб, у досліджених могилах була **8**. Кістяки покладено було на правому або лівому боці. Серед цих поховань на **грунті** мусимо відзначити два поховання, що містилися в могилі № 1, у групі VII. Від решти поховань вони відрізнялися тим, що небіжчиків **по**кладено було в особливих кам'яних гробницях. Гробниці ці споруджено було на **грунті** з досить великих плескуватих тонких кам'яних плит, кількістю **10—12**, які поставлені були сторч, щільно одна біля одної, у формі овалу. Зверху гробниці закрито було також камінням на взірць склепіння ¹⁾.

Третій спосіб поховань у зібганому **положенні**—це є поховання у насипах могил; кістяки лежали на правому або лівому боці; характерних особливостей серед цих поховань не спостерегалось.

2) Поховання з випростаними кістяками.

Другим основним типом поховань були поховання, в яких небіжчиків покладено було у випростаному положенні. Ці поховання мусимо також розподілити на дві частини: а) основні та б) впускні. У досліджених могилах основних поховань було **8**, а впускних трапилося лише **5**. Поховання основні всі були в ямах, що їх викопано в **грунті** на глибину до **2,5 метр.**; усі ж впускні поховання містилися в насипу могил, що їх насипано було над похованнями в зібганому положенні, і ні разу не було, щоб впускне поховання трапилося в насипу могил з випростаними кістяками ²⁾.

Необхідно також зазначити два випадки, в яких неможна було остаточно з'ясувати характер поховання, бо від кістяків залишався тільки череп або навіть його рештки. Перший **випадок**—це в групі IV, могила № 5, поховання Е, і другий випадок у групі I, могила № 43. Можна припускати більш-менш певно, що в могилі № 43 (група I) небіжчика (дитину) покладено було у випростаному положенні, на користь чого свідчить глибокий рівень могильної ями (до **2,5 метр.**), характерний для

¹⁾ Щоденник розкопів, стор. 204, мал. 4.

²⁾ Звичайно, таке явище ні в якому разі ще не дає підстав узагальнювати факт, що впускні поховання бувають лише в насипу могил із зібганими кістяками.

поховань у випростаному положенні. У другому випадкові можна вважати, що поховання Е в могилі № 5 (IV група) було похованням у зібганому положенні, бо містилося воно в колі кромлехів, на ґрунті.

В. І н в е н т а р м о г и л.

Розглядаючи всі досліджені могили з боку інвентаря, мусимо зазначити, що в першій групі (із зібганими кістяками) превалюють поховання без інвентаря, бо, із загальної кількості досліджених поховань цього типу 25—тільки 6 поховань дали інвентар, та й то надзвичайно бідний, 19 же поховань інвентаря при собі не мали. До поховань, що не мали інвентаря, треба віднести також і два поховання з нез'ясованим способом покладання небіжчика, тоб-то поховання в могилі № 43 (група I) та поховання Е в могилі № 5 (група IV). Якраз навпаки доводиться сказати відносно поховань з випростаними кістяками,—із загальної кількості досліджених поховань 13—вісім мали інвентар, і тільки 5 його не мали. До цього треба додати, що серед безінвентарних поховань із випростаними кістяками лише одне було основним, решта ж (4) припадала на так звані впускні поховання.

Мусимо зазначити, що 40% досліджених поховань (16 із загальної кількості 40) були порушені, що особливо відноситься до поховань із випростаними кістяками. Найбільший % (64,3) порушених поховань припадає на групу IV (9 із загальної кількості 14). Характерними рисами таких поховань є перш за все те, що порушеною завше буває верхня частина кістяка (тулуб), ноги ж залишаються цілими; по-друге, порушені кістки тулуба завше містяться на вищому рівні, ніж кістки ніг, у порушеному ґрунті. Безперечно, в більшості це є факт грабіжництва могил, який почався ще з давніх часів, але ж узагальнювати цей факт, здається, не слід, бо тут можуть бути й інші причини, як от, наприклад, поховання в сидячому положенні або напівсидячому; напад степових тварин-хижаків (чакалки). Спосіб покладання небіжчиків в сидячому або в напівсидячому положенні може якраз дати порушення тулубових кісток і вищій, порівняльно з ногами, рівень їх положення. Для остаточних висновків, що було причинами порушень поховання, потрібно перевести ще найуважніші спостереження.

Переходячи до короткого огляду інвентаря, потрібно зазначити, що в досліджених могилах він не мав у своєму складі коштовних з матеріального боку речей. Призначенням речі, що їх знайдено, розподіляються на: а) речі побутові, б) речі особистого вбрання та прикрас, в) зброю і г) посуд.

Серед побутових речей мусимо зазначити ножі, іноді з кістяними держакми, пряслиця, кремінці, кавалки граніту й т. інш. Один з ножів мав кістяний держак, поверхня якого з одного боку вкрита була везерунком з невеликих кружальців з крапкою посередині («очками»¹). Два

глиняні пряслиця були невеликих розмірів, конічної форми, без орнаменту; глина жовтого кольору, досить поганого випалу. Кременці являли собою скалки, досить невиразні формою, аджеж вони могли правити за знаряддя.

Нечисленні своїм призначенням і речі особистого вбрання та **прикрас**. Сюди мусимо віднести сережки, скроньове бронзове кільце, буси, гудзики, пряжку та інш. Із цих речей треба відділити сережку з морської мушлі ¹⁾; три круглі намистини (буси) з композиції синього та зеленого кольору з білими «очками» ²⁾.

Зброю репрезентують залізні кінцівки списів, **бронзові** та залізні вістря до стріл, фрагменти **однолезвої** шаблі (чи кинджала) та інш. Бронзові вістря до стріл у кількості 88 штук у масі уявляють із себе звичайну трьохгранчасту форму, іноді з руркою для насаджування на держално.

Інвентар у частині кераміки дав досить цікаві зразки, хоч і нечисленні кількісно. Тут ми маємо три горщики, два глечики, один грецький «кілік» та фрагменти посуду. Серед горщиків виділяється невеликий горщик із жовтої, погано випаленої глини, з круглим денцем ³⁾. Горщик зроблено руками без ганчарського станка; вінце намічено погано; орнаменту немає. Звертає також увагу й кілік, що його знайдено при похованні в могилі № 44 (група I). На жаль, кілік трохи **попсований— бракує** обох вушок і частини **вінця** ⁴⁾. Із зовні й середини кілік укрито чорним лаком, виображень **немає, тільки в середині** на дні мається видавлений везерунок на взірєць вінка з **півкруглою** рисою **посередині** ⁵⁾. Зрештою, потрібно відзначити й досить великий, бокастий глечик із жовтої глини. На плечах глечика карбований орнамент із невеликих рисок, який охоплює горло глечика на взірєць **намиста, надаючи цьому глечикові простий, але надзвичайно приємний вигляд** ⁶⁾. **Фрагменти** посуду, що їх знайдено підчас дослідів, являють собою рештки посуду, переважно без орнаменту; складом глини та способом виробу вони близько **підходять до глиняного** посуду що його знайдено при похованнях.

Гуртуючи все, що сказано було відносно могил, мусимо зупинитися на питанні про датування їх. За часом спорудження, могили потрібно розбити на три категорії: а) могили старіші, що належать до доби переходової від каменю до металу і початку металевої **культури—це** поховання в зібганому положенні в ґрунтових ямах серед кромлехів та на ґрунті в кам'яних гробницях (група I, могила № 16, поховання С; група IV, могила № 5, поховання Д; група VII, могила № 1, поховання А і В); б) могили з випростаними кістяками, що виникли за часів скито-сарматських (група I; могили №№ 44, 46, 45; група IV, могили №№ 2, 3, 4 і 6, похо-

¹⁾ Щоденник розкопів, стор. 191, мал. 1.

²⁾ Ibid, стор. 191, мал. 2.

³⁾ Ibid, стор. 186, мал. 4.

⁴⁾ Ibid, стор. 181, мал. 3.

⁵⁾ Ibid, стор. 181, мал. 4.

⁶⁾ Ibid, стор. 191, мал. 4

вання С); в) так звані «впускні» поховання, що в більшості належать, треба гадати, до тюркських поховань доби кочовників.

Мусимо зазначити, що не всі поховання із зібганими кістяками можна зарахувати до першої категорії. Підчас дослідів нам трапилося декілька випадків, коли поховання в зібганому положенні, безперечно, належали до пізнішої, навіть скито-сарматської доби. Так, наприклад, при похованні в могилі № 1 (група X), при кістяку в зібганому положенні, на жаль поруйнованому, були фрагменти залізного ножа, що свідчить за пізній уже час походження могили. Ще більш яскравим прикладом можна вважати випадки спільного пробування з похованнями, що цілком певно належали до скито-сарматської доби,—кістяків у зібганому положенні. Так, у могилах № 46, група I, та № 2, група IV, в ямі поруч з кістяками у випростаному положенні містилися й кістяки зібгані. Однаковий рівень поховань та близьке одне до одного положення кістяків дають підстави вбачати в цих випадках поховання одночасні, подвійні. Вважати ці поховання за окремі, що відбулися в різні часи й лише трапунково опинилися вкупі, неможна через те, що в такому разі одне з цих поховань, старіше—неминуче було б зруйновано підчас копання ями для другого—пізнішого, а цього непомітно й обидва кістяки непорушені. Чим можна пояснити такі сумісні поховання, зараз казати ще передчасно, але факт цей, на мій погляд, може набрати великої ваги в справі загального питання про датування могил із зібганими кістяками.

II. ПАМ'ЯТКИ ЖИТЛОВІ—ЗЕМЛЯНКИ.

Другий вид пам'яток матеріальної культури, що їх досліджено (певніш—розпочато дослідженням) у с. Кічкасі, пам'ятки житлові—землянки. Пам'ятки ці знайдено в серпні міс. випадково підчас грабарських робіт. Загальна кількість їх за підрахунком А. В. Добровольського—57, але частина їх уже знищена підчас робіт, і в наявності залишилося тільки 42 землянки; в цій місцевості це пам'ятки цілком нові, і культура їхня поки-що не вивчена досконально. Маючи спеціальне завдання ВУАК'ові виявити культуру цих землянок, я не мав змоги віддатися дослідженням виключно цих надзвичайно цікавих пам'яток. Обставини примушували перенести головну увагу на могили, що ним загрожувало негайне руйнування, тоді як у районі розміщення землянок на протязі вересня—жовтня міс. робіт не провадилося. Через це встиг я дослідити лише 6 западин, що є зовнішні ознаки землянок. Одна з цих шести западин жодних наслідків не дала,—очевидно, це була просто природна западина; останні 5 дали рештки житлових будов.

Досліджені землянки являють собою чотирьохкутні ями, що їх викопано було в материковому ґрунті на глибину до 1 метра. Зверху землянок збудовано було дах, який лежав на чотирьох дерев'яних стовпах, що містились по кутах землянки; іноді такий п'ятий стовп був і посередині. З якого матеріалу був дах, сказати неможна, бо жодних ознак його

знайти не вдалося. Певніш за все, треба гадати, дах був з очерету або хмизу, які легко могли зникнути, не залишивши навіть ознак. Вихід із землянок будувався до схилу, на SE, і лише в одному випадку (землянка № 5) його зроблено було на NE.

В одному з кутів, переважно східньому, праворуч від входу, містилася піч, рештки якої зберегалися досить гарно. Піч звичайно являла собою в нижній частині прямокутник, що його зроблено було з валькованої глини. На цьому підмурку, до 0,5 метр, заввишки, виліплено було й саму піч, формою трохи витягнутого кола. Зовні піч була, треба гадати, півсферичною; на користь цього свідчить її овальний план. Черинь був рівно загладжений і під чинністю вогню добре випалений, сірого кольору.

Долівка землянок була зроблена з глини, мала взагалі жовтий колір, а перед піччю—червонуватий,—ознаки того, що, мабуть, часто жар з печі вигрібали просто на долівку.

Інвентар, що його давав культурний шар землянок, складався головним чином з речей побутових, от як жорна, залізні ножі, пряслиця, кістяні амулети, буси й т. інш., з фрагментів посуду простого й орнаментованого і, в досить великій кількості, решток їжі мешканців—кісток тварин, птахів та риб'ячих.

Серед речей побутових мусимо відзначити два амулети—один з рогу оленя другий—з кістки тварини ²).

Орнамент на посуді різаний, на вигляд або досить грубої хвилястої риси ³), або тиснений з рівнобіжних простих рис ⁴); траплялися випадки й сполучення цих обох видів.

Переходячи до питання про датування цих пам'яток, мусимо зазначити, що досліджено їх дуже мало, здобутий матеріал ще занадто обмежений, різноманітний та невиразний і через це дає можливості для надзвичайно широкого діапазону часу, в межах якого можна датувати землянки. Тому то я вважаю ще передчасним зараз висловлювати будь-які думки про час цих пам'яток. Але ж, безперечно, землянки є надзвичайно цікавими пам'ятками, вивчення яких повинно бути одним з головних моментів майбутніх дослідів на терені Дніпрельстану.

Досліди пам'яток матеріальної культури як на терені самого Дніпрельстану, так і на території, що її буде затоплено після побудовання греблі, повинні розпочатися з весни року 1928 в широкому масштабі. До цієї великого наукового значіння роботи, складної й відповідальної, треба завчасно підготуватися, необхідно обміркувати та накреслити, крім загального плану, деякі й спеціальні завдання.

У дослідженні пам'яток матеріальної культури потрібно відзначити два моменти. Перший—коли пам'ятки невідомі ще дослідникам, коли йому

¹) Щоденник розкопів, стор. 216, мал. 3.

²) Ibid., стор. 216, мал. 2.

³) Ibid., стор. 209-210, мал. 1 і 2.

⁴) Ibid., стор. 210, мал. 3.

потрібно виявити характер пам'яток, їхню культуру,—цеє момент об'єктивного вивчення пам'яток, як таких. Він вимагає від дослідника надзвичайно уважних та всебічних спостережень та обов'язкового їх фіксування. Момент цей повинен виявити, що або культура даних пам'яток уже відома, або ж являє нові форми, ще не вивчені, датувати цю культуру та встановити її творців.

Другий момент має спеціальні завдання вже що-до окремих питань у межах виявленого характеру пам'яток. Отже, завше можуть бути деталі, характерні й важливі для з'ясування окремих спеціальних питань, і яким би уважним та всебічним не було об'єктивне вивчення пам'яток, воно не може все ж таки охопити всіх таких питань, коли вони не будуть чітко поставлені перед дослідником.

Особливої ваги момент цей набуває в тих випадках, коли в одній місцевості трапляються пам'ятки різноманітні, скажемо, житлові та могили, або в одному могильнику різні типи поховань й т. інш. У таких випадках потрібно буває, крім об'єктивного вивчення різниці в характері пам'яток, їх культури, з'ясувати іноді ще цілу низку інших питань, що торкаються взаємовідносин культур, їх хронологічної послідовності або одночасного існування й т. інш. Без таких спеціальних питань неможливим є розв'язання загальних проблем що-до окремих культур у цілому їхнього місця та ролі в загальному історичному процесі.

Ще в минулому археологічні дослідження виявили різноманітний характер пам'яток старовини—могил, що у великій кількості розкидані на території колишньої Катеринославської губернії. Археологічні розкопи в с. Кічкасі в травні—жовтні р. 1927 ствердили це ще раз.

Серед могил, досліджених у р. 1927 в Кічкасі, виявлено було два основні типи. Перший тип—це могили, в яких небіжчиків покладено було в зібганому положенні (могили з так званими «скорченими кістяками»), з ознаками пофарбовання в червоний колір, з надзвичайно бідним інвентарем або зовсім без нього. Другий тип—могили з похованнями у випростаному положенні, з більш багатим кількісно інвентарем,—похованнями, що їх потрібно віднести вже до скито-сарматської доби.

Особливу увагу повинні притягнути, на наш погляд, могили першого типу із зібганими кістяками. Їх глибока старовина, своєрідність культури, їх величезна кількість та широке розповсюдження, єдність антропологічних рис людности, що залишила ці могили, врешті, раптовість її зникнення,—все це робить їх надзвичайно цікавими.

Могили із зібганими кістяками, як відомо, посідають великі простори СРСР та Західної Європи. Починаючи з Кавказу, широкою смугою проходять вони по всьому Півдню та Україні до західних її кордонів. Могили із зібганими кістяками є на території колишніх Терської, Кубанської та Донської областей і губернь: Ставропольської, Саратовської, Орловської, Курської, Харківської, Київської, Катеринославської, Херсонської, Криму

Поділля, Волини Окремі випадки траплялися й на далекій півночі губернях Ярославській та Пермській ²⁾. У Західній Європі могили ■ в Польщі, Галичині, Чехословаччині, Німеччині, Данії, Швеції, Франції Англії, Іспанії, Італії, Австрії та Угорщині ³⁾.

Характерним є один факт, що звертає на себе увагу,—це єдність антропологічних рис людности, що залишила нам могили із зібганими ■ пофарбованими кістяками. Антропометричні дослідження дають нам тотожність спостережень на всій великій площі розповсюдження цих ■ могили. Як загальне майже явище, потрібно констатувати доліхоцефальність черепів, і незначний порівняльно відсоток припадає на мезоцефалів та брахіцефалів.

¹⁾ Про знахідки могили із зібганими кістяками дивись: Терська обл. Спицын А. А.—«Курганы с окрашенными костяками» (Зап. Русск. Арх. Общ., т. XI, вып. 1—2, СПб., 1899 г., стор. 83—85).

Кубанська обл.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 85-89; Отчеты Имп. Арх. Ком.: 1872 г., стор. XIV; 1880 г., стор. VI, VIII—IX; 1885 г., стор. XXXI; 1886 г., стор. CIII; Герц К. К.—«Исторический обзор археологических исследований и открытий на Таманском полуострове», «Древности», т. VI, вып. 2. М. 1876 г., стор. 107.

Донська обл.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 127—180; Отчет Арх. Ком. 1890 г., стор. 47-48.

Ставропольська губ.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 89.

Саратовська губ.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 130—133. Рыков П. ■ проф.—«Результаты археологических исследований в Нижнем Поволжье летом 1923 г.» (Ученые Зап. Саратовск. Университ., т. III, вып. 3, Саратов, 1925 г., стор. 35-51).

Орловська губ.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 125-126.

Курська губ.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 126—127; Отчет Арх. Ком. 1891 г., стор. 98.

Харківська губ.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 127; Отчет Арх. Ком. 1892 г., стор. 40; Мельник Е. Н.—«Раскопки курганов в Харьковской губ. 1900-1901 гг.» (Труды XII Арх. Съезда, т. I, М. 1905 г., стор. 673); Городцов В. А.—«Материалы археологических исследований на берегах Донца. Изюмского у. Харьковск. губ.» (Труды XII Арх. Съезда, т. I, стор. 226—230); він же—«Результаты археологических исследований в Изюмском у., Харьковской губ. 1901 г.» (Там же, стор. 174) Мельник Е. Н.—«Археологические раскопки в Ахтырском и Купянском уезд. Харьковской губ.» (Труды XII Арх. Съезда, т. III, Протоколы, стор. 361—364; Редин В. К. и Федоровский Н. А.—«Могили кургана слободы Сеньково, Купянского у. Харьковской губ. Харьков, 1900 г. (Окрем. відбиток із «Зборника Ист.-Фил. Общ. вып. XII, 1900 г.).

Полтавська губ.: Отчеты Имп. Арх. Ком. 1895 г., стор. 25; Бранденбург Н. Е.—«Выписка из журнала раскопок курганов со скелетами в скорченном положении». (Труды XI Арх. Съезда, т. I, М., 1901 г., стор. 184—185).

Київська губ.: Спицын А. А. Оп. cit., стор. 114—125; Отчеты Арх. Ком. 1890 г., стор. 59; 1891 г., стор. 89—91; Бранденбург Н. Е. «Об аборигенах Киевского края» (Труды XI Арх. Съезда, т. I, М., 1901 г., стор. 155—190); він же «Выписка из журнала раскопок курганов со скелетами в скорченном положении» (Труды Арх. Съезда, т. I, стор. 170—183); Самоквасов Д. Я.—«Основания классификации» Варшава, 1892 г., стор. XIV; Бобринский А. А.—«Курганы и случайные археологические находки близ м. Смель», тт. 1—3. СПб. 1887—1901 гг.; Антонович В. проф.—«Заметка о крашенных костяках» (Труды IX Арх. Съезда, т. II, Протоколы, стр. 118-119); Щербаковский Д. М.—«Раскопки курганов на пограничье Херсон

Звичай ховати небіжчиків у зібганому положенні зайшов до нас в Європу, треба гадати, зі Сходу двома шляхами. По-перше, безпосередньо в Малої Азії звичай цей міг перекинутися до Східньої Європи та центральних її місцевостей; по-друге—круговим шляхом через Північну Африку він зайти до Південної Європи (Еспанії) і відтіля поширитися на західні її частини ⁴⁾. Просовування цього звичаю на північ Європи могло провадитися вже як зі Сходу, так і з західних її частин.

До яких же часів повинно віднести могили з зібганими кістяками? Майже до початку ХХ сторіччя могили ці відносили або цілком до кам'яної доби, або до доби переходової від неоліту до металів ⁵⁾. Підставою для такого датування був звичайно той факт, що в досліджених до

скої и Киевской губ.», К., 1905 г. Окремий відбиток із журн. «Археологическая летопись Южной России», 1905 г., № 1—2:

Катеринославська губ. Спицын А. А. Ор. cit., стор. 99—107. Отчеты Арх. Ком. 1884 г., стор. XLV і наступні; 1892 г., стор. 37—39; Эварницкий Д. И. «Публичные лекции по археологии России». СПб. 1890 г.; Він же—«Курганы у Орели, Екатеринославской губ.» (Труды VIII Арх. Съезда, т. III, М., 1897 г., стор. 328—329); Він же—«Археологические раскопки» («Киевская Старина» 1885 г., № 8, стор. 707—727); Бранденбург Н. Е.—«Выписка из журнала раскопок курганов со скелетами в скорченном положении» (Труды XI Арх. Съезда, т. I, стор. 186—188).

Херсонська губ. Спицын А. А. Ор. cit., стор. 107 — 113. Отчеты Арх. Ком. 1889 г., стор. 32—35; 1895 г., стор. 26; Эварницкий Д. И.—«Раскопки курганов в Херсонской губ.» (Труды XI Арх. Съезда, т. I, стор. 718—735); Скадовский Г. Л.—«Белоозерское городище, Херсонского у., и соседние городища и курганы» (Труды VIII Арх. Съезда, т. III, М., 1897 г., стор. 75—160); Щербаковский Д. М. Ор. cit., Гошкевич В. И.—«Клады и древности Херсонской губ.», кн. I, Херсон, 1903 г.

Крим (з бувшою Таврійськ. губ.). Спицын А. А. Ор. cit., стор. 90-99; Отчеты Арх. Ком. 1887 г., стор. CLXXV; 1890 г., стор. 11; 1892 г., стор. 3, 4-6, 12—13; 1895 г., стор. 117—124; Кулаковский Ю. А.—«О раскопках крымских курганов летом 1896 г.» (Труды X Арх. Съезда, т. III, Протоколы, стор. 107—108; Він же—«К вопросу об окрашенных костяках». (Труды XI Арх. Съезда, т. I, М., 1901 г., стор. 190—196. Крим Wo, див. праці Репнікова про розкопки кримських могил.

Бессарабська губ.: Спицын А. А. Ор. cit., стор. 113—114; Отчеты Арх. ком. 1890 г., стор. 50, 1891 г., стор. 160—164; Кнауэр Ф. И.—«Результаты археологической экскурсии по Аккерманскому у., Бессарабск. губ.» (Чтения в Общ. Нестора Летописца, кн. VI, Київ, 1892 г., стор. 10—14).

Поділля: Спицын А. А. Ор. cit., стор. 114; Бранденбург Н. Е.—«Выписка из журнала раскопок курганов со скелетами в скорченном положении» (Труды XI Арх. Съезда, т. I, стор. 183—184).

Волинь: Спицын А. А. Ор. cit., стор. 114; Федоренко П. К.—«Могильник в Городка, Ровенского у., Волинск. губ.» (Окремий відбиток з XIII т. «Трудов Общ. Исследователей Волини»).

²⁾ Спицын А. А. Ор. cit., стор. 133.

³⁾ Нидерле Л.—«Человечество в доисторические времена». Перевод с чешского Ф. К. Волкова. СПб, 1898 г., стор. 138—145.

⁴⁾ М. Wosinsky—«L'attitude repliée des morts aux temps prehistoriques» (Compte rendu du Congrès scientifique international des catholiques 1891), порівн. Спицын А. А.—«Курганы с окрашенными костяками», стор. 74.

⁵⁾ Кулаковский Ю. А.—«К вопросу об окрашенных костяках» (Труды XI Арх. Съезда, т. I, стор. 191.

цього часу могилах із зібганими та пофарбованими кістяками інше складався лише з речей кам'яних, костяних виробів та глиняного посуду металів же бракувало майже зовсім⁶⁾. Метальова культура в наших південних степах поширюється лише з оселенням тут скитів, що відбулося, за відомостями старих грецьких істориків—Геродота та Страбона та інш.⁷⁾,— у VII сторіччі⁸⁾ до нашої ери. Отже, порівнюючи фактичний матеріал (інвентар могил) з історичними відомостями, цілком природно вважали останньою межею виникнення могил із зібганими та пофарбованими кістяками VII сторіччя до нашої ери.

Пізніші дослідження виявили в могилах цих, крім речей кам'яних та кістячних, також і наявність речей бронзових, золотих, срібних і навіть залізних⁹⁾. Цей факт спричинився до того, що окремі дослідники останні межі для спорудження могил із зібганими кістяками відсовували аж на часів нашої ери¹⁰⁾. Разом з тим виникла потреба переглянути питання взагалі про датування могил із зібганими кістяками, і вже року 1902, на XII Археологічному З'їзді, проф. В. Б. Антонович висловив думку, «что прежняя классификация, относившая скорченное положение окраску исключительно к периоду каменному, теперь должна пошатнуться»¹¹⁾. Але ж Остаточного вирішення у загальному масштабі питання це не набуло тоді, бо частина дослідників усе ж таки вагалася в своїх поглядах. У такому непевному стані питання це залишається й досі. Головну роль в цьому відбуває, на нашу думку, нез'ясованість питання про долю народу, що залишив ці могили.

Зазначені історичні джерела тубільців, що посідали наші південні степи в стародавні часи до приходу сюди скитів, називають кімерійцями. Отже, на цих підставах і могили із зібганими кістяками вважали за кімерійські.

Цілком природно виникає питання—який же нарід греки називали ім'ям «Кімерійців» (Κιμῆριοι)? Етимологія цього слова залишається й досі нез'ясованою. Є думка, що слово «Κιμῆριοι» навіть не грецького походження, а походить від єврейського (або фінікійського) «камат» — темний¹²⁾. Але ж, нам здається, певніш усе ж таки буде зближати назву «Κιμῆριοι» з грецьким словом «Χετῆριοι» — зимові. Назву «Κιμῆριοι» (зіпсоване від

⁶⁾ Бранденбург, Н. Е.—«Об аборигенах Киевского края» (Труды XI Арх. Сезда, т. I, М., 1901 г., стор 158)

⁷⁾ Латышев, В. В.—«Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе». Т. I. Греческие писатели. СПб.

⁸⁾ Сысоев—«Киммерийцы» (Труды XII Арх. С'езда, т. III, М., 1905 г. Протоколы, стор. 368).

⁹⁾ Кулаковский Ю. А.—«К вопросу об окрашенных костяках». (Труды XI Арх. С'езда, т. I, стор 191); Спицын А. А. Ор. cit.

¹⁰⁾ Бранденбург Н. Е.—«Об аборигенах Киевского края». Порівн. Бобринский А. А.—«Курганы и случайные археол. находки близ м. Смель».

¹¹⁾ Труды XII Арх Сезда, т. III, М., 1905 г., Протоколы, стор. 363.

¹²⁾ Сысоев—«Киммерийцы». (Труды XII Арх. С'езда, т. III, М., 1905 г. стор 368); порівн. «Киммерийцы», Энциклопед. Словарь Брокгауза и Ефрона, т. X СПб, 1895 г., стор 62.

Хετιμέριοι) — зимові — греки могли вживати, як загальну назву для племен, що мешкали на північ від Чорного моря взагалі, а в ближчому розумінні словом могли вони називати нарід з цієї сім'ї, найближчий до Чорного моря ¹⁾. До певної міри думку, що «Κιτιμέριοι» була загальна назва племен, стверджують також і відомості Страбона про наскоки кімерійців на Пафлагонію, Фригію та інші місцевості Малої Азії. У цих відомостях Страбон ім'я «кімерійців» об'єднує декільки споріднених племен ²⁾.

Оселення скитів у наших південних степах було подією великої історичної ваги, бо з цих часів металева культура поширюється і стає пануючою. Скити на північному узбережжі Чорного моря зайняли головним чином простори, що безпосередньо прилягали до моря, витиснувши з цих просторів тубільців ³⁾. Останні, за історичними відомостями, покинули батьківщину й подалися до Азії ⁴⁾, а безпосередніми сусідами греків стали скити. Історичні відомості з цього часу, як населення просторів на північ від Чорного моря, знають лише скитів і про них тільки говорять. Кімерійці зникають зі сторінок історії і разом з тим ніби з історичного життя наших південних степів. Але ж чи так воно було? У даному випадку археологія повинна шукати відповіді в самій собі. Користуватися історичними відомостями, безперечно, слід, але керуватися перш за все треба археологічними даними: Датування могил із зібганими кістяками спиралося у великій мірі на історичні відомості, а через те, приймаючи цілком відомості, що скити витиснули кімерійців із південних степів і заступили їхнє місце, логічно було й крайньою межею виникнення могил із зібганими кістяками ставити VII сторіччя до нашої ери. Археологічні дані з певністю доводять нам інше, а саме, що інвентар могил із зібганими та пофарбованими кістяками має в собі речі не тільки кам'яної культури, а й речі вже цілком розвиненої бронзової і навіть залізної доби.

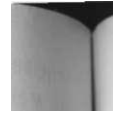
Отже, базуючись на археологічних даних, а також вважаючи, що зникнення із сторінок історії будь-якого народу не визначає ще остаточного зникнення його з історичного життя, і доводиться сказати, що

¹⁾ Це видається нам цілком природним, бо, в уявленні греків, у землях, які лежать на північ від Чорного моря, круглий рік тримається зима. «Вся описанная страна (тоб-то та, що лежить на північ од Чорного моря—П. С.) отличается столь суровым климатом, что в продолжение 8 мес. там стоят нестерпимые холода. Таким образом в продолжение 8 мес. бывает непрерывная зима, но и в остальные 4 мес. там стоят холода». Herodoti historiae, Lib. IV, с. 28; порівн. Strabonis Geographia, Lib. II (Латышев В. В. Оп. cit., стор. 19, 99—100).

²⁾ *cot τε Κιτιμέριοι, οὓς καὶ Τριήρας ὀνομάζουσιν, ἡ ἐχοίωνων τι εἶδος τοῦ ΧΧακκ; ἐπεδράμον та οὐκία μέρη του Πόντου καὶ та συνεχῆ αὐτοῖς, τότε μὲν ἐπὶ Παφλαγόνας, τότε δὲ καὶ Φρύγας ἐμβάλοντες*—«киммерийцы, которых называют и Трирами, или как о й-нибудь из их народцев (курсив наш—П. С.) часто делали набеги на правую сторону Понта и смежные с нею области, вторгаясь то в Пафлагонию, то даже в Фригию» (Strabonis Geographica, Lib. I, с. 3. § 21—Латышев В. В. Оп. cit., стор. 98).

³⁾ Herodoti historiae, Lib. IV, с. 13 (Латышев. Оп. cit., стор. 15).

⁴⁾ Ibid. I, 103 (Латышев. Оп. cit., стор. 4).

нарід (чи народи), який ховав своїх небіжчиків у зібганому положенні та фарбував їхні кістки, продовжував своє історичне існування в наших південних степах і після оселення тут скитів, тоб-то після VII стор. до нашої ери. За витиснення тубільців, що посідали наші південні степи, скитами можна казати лише як за явище часткове, а не як за загальну подію.

Узагальнюючи все, що було сказано, мусимо зробити такі підсумки що до окремих питань, на яких необхідно, на наш погляд, зосередити особливу увагу при наступних роботах по дослідженню території Дніпрельстану в році 1928:

1. Виявити та дослідити всі одміни в способі поховань як у могилах із зібганими кістяками, так і з випростаними, бо на терені будівництва, в Кічкасі, є ще могили з похованнями в «кістах». Одну таку могилу розкопано було в квітні р. 1927 геологом Яковлевим ²⁾.

2. Установити, якщо можна буде, хронологічну послідовність усіх способів поховання та різних їх одмін, звернувши особливу увагу на випадки (якщо вони будуть) сумісного пробування в одній ямі кістяків у зібганому положенні з випростаними.

3. Дослідити та з'ясувати причини порушень тулубів у похованнях з випростаними кістяками (спосіб покладання, грабування, напади степових тварин-хижаків і т. інш.).

4. Оскільки землянки є рештками сталого оселення, безперечно повинно бути й кладовище, що зв'язане з цим оселенням; виходячи з цього—відшукати таке кладовище, або, коли його не знайдеться, встановити, чи можливо сполучати культуру землянок з будь-яким типом досліджених уже могил.

Закінчуючи ці рядки, я не можу не відзначити надзвичайно щирої та самовідданої праці моїх помічників, співробітників Дніпропетровського Краєвого Музею, Ф. М. Сап'яна та П. Е. Матвієвського, що дуже мені допомогли. Вважаю також за свій обов'язок висловити свою щирю подяку Інспекторові охорони пам'яток культури П. А. Козареві, місцевому Кічкаському краєзнавцю-археологу Г. Г. Мартенсові, адміністрації Дніпрельстану та тим особам технічного персоналу, що за їх доброзичливим відношенням та допомогою я міг виконати покладене на мене завдання.

м. Чернігів.

12 січня року 1928.

¹⁾ Указівки на це, хоч і досить невиразні, можна, здається, на нашу думку, знаходити і в історичних джерелах, а саме—в оповіданні Геродота про походження скитів. Геродот каже, що підчас наступу скитів думка кімерійців що до опору їм не була одностайною. Нарід висловився за те, щоб не чинити опору й залишити батьківщину, перейшовши до інших земель, вища ж верства (за Геродотом—«царі») обстоювали необхідність боротьби. До згоди не прийшли, і кожна частина зробила те, що вважала за краще. (Herodoti historiae, Lib. IV, c. 11.—Латышев В. В. Op. cit. стор. 14-15).

²⁾ Про це розповідав мені місцевий аматор-краєзнавець Г. Г. Мартенс і показував мені навіть світліни цих розкопів.

PIERRE SMOLITCHEV.
(Tchernigiv).

Recherches et fouilles archéologiques sur le territoire du Dniprelstan en Septembre et Octobre 1927.

L'auteur de cet article a été envoyé sur le Dniprelstan par le Comité archéologique d'Ukraine pendant les mois de Septembre-Octobre 1927, et était le seul archéologue autorisé qui était chargé par l'Expédition de l'Expédition Scientifique du territoire du Dniprelstan de faire des fouilles scientifiquement archéologiques sur les deux rives du Dniro aux environs de Kytchkass.

Comme aides, il avait pendant deux semaines les collaborateurs du Musée Régional de Dnipropetrivsk (Ancien Musée Archéologique et Historique au nom de N. A. Paul) F. M. Sapian et P. E. Mathviewsky, M. P. A. Kozar, Inspecteur Régional de la Protection des Monuments d'Antiquité a beaucoup contribué à l'organisation des fouilles et à la conservation des monuments.

L'auteur a pu faire l'investigation de 26 monuments préhistoriques et archéologiques, situés sur les deux rives du Dniro et disposés en groupements suivants:

Sur le rivage droite du Dniro.

I. Dans la grande Nécropole l'auteur a exploré au point de vue scientifique 9 kourgans-tumulus dont 8 renfermaient 17 sépultures.

IV. Dans cette nécropole l'auteur a de même fouillé 6 kourgans-tumulus, contenant 14 sépultures.

X. Dans cette nécropole l'auteur a exploré un kourgan-tumulus renfermant une sépulture.

XI. Traces d'anciennes habitations: l'auteur a exploré 6 renfonsements; Parmi ceux-ci 5 contenaient des traces d'habitations en forme de fosses domiciliaires ou fonds des cabanes.

XVI. Dans cette nécropole l'auteur a exploré trois kourgans-tumulus, contenant 5 sépultures.

Sur le rivage gauche du Dniro.

Dans la région désignée par le N—VII l'auteur a exploré un kourgan-tumulus, contenant 3 sépultures.

Une caractéristique préalable de tous les endroits de distribution des monuments préhistoriques et archéologiques est donnée dans les articles de B. Dobrovolsky v. page.

I. LES SÉPULTURES.

La structure des tumulus.

La majorité des kourgans-tumulus en général assez plats est de dimension moyenne; le bas en est presque rond et se rapproche du cercle. Le kourgan № 16 du I groupe fait exception par ses dimensions (2,6 de mètres de hauteur sur 62 mètres de diamètre) et qui renferme 7 sépultures et le kourgan № 5 du IV—me groupe (4 m. de hauteur sur 38 mètres de diamètre).

Les tertres des kourgans se composent de humus noir. Un des traits caractéristiques de ces monuments sépulcraux est la présence de pierres de dimensions différentes, et qui sont aussi disposées différemment, parfois d'assez grandes pierres plates formant des tombeaux (par ex. dans le groupe VII le kourgan № 1) ou bien encore de grandes dalles de pierres formant des cromlechs simples ou doubles.

B. CARACTÈRE DE LA SÉPULTURE ET FAÇON D'ENSEVELIR.

1. Kourgans avec squelettes accroupis.

Parmi les groupes de squelettes accroupis on distingue: 8 ensevelissements dans des fosses sépulcrales creusées dans le terrain ancien; ces fosses n'étaient pas dallées, excepté la double sépulture dans le kourgan № 8 du I—ier groupe, dont les murs et le fond étaient recouverts de bois (une cloison de bois qui divisait la fosse en deux de long de la diagonale).

8 sépultures se trouvaient au niveau de l'ancien terrain; parmi ces sépultures les deux sont particulièrement intéressantes, elles se trouvent sous le tertre du kourgan № 1 groupe VII. Dans ces sépultures les squelettes accroupis se trouvaient dans des tombes ovales faites de petites dalles de pierre et surmontées d'un toit en forme de coupole (V. Journal des fouilles, page—dessin 4).

9 squelettes accroupis ont été trouvés dans les tertres des kourgans.

2. Sépultures avec squelettes étendus.

Ici l'on distingue huit sépultures primaires dans des fosses sont situées plus bas que le niveau de l'ancien horizon à une profondeur de 2,5, de mètres.

5 adventices sépultures avec squelettes étendus; il est intéressant de signaler que ces adventices sont introduits dans le tertre du kourgan-tumulus, dans le fond duquel se trouvaient des sépultures primaires avec des squelettes accroupis.

Vu que les squelettes étaient mal conservés, il n'a pas été possible de préciser exactement le caractère des deux sépultures.

C. INVENTAIRE DES SÉPULTURES.

Sur 25 sépultures avec squelettes accroupis, ce n'est que dans 6 qu'on a trouvé un maigre inventaire; toutefois il est intéressant de noter qu'à côté d'objets en silex et en céramique, se trouvaient des ornements individuels de bronze (groupe VII kourgan № 1) et un couteau de fer (groupe X kourgan № I ensevelissement A). Sur 13 sépultures avec squelettes étendus, dans huit ont été découverts des inventaires (Parmi ces 13 sépultures une était une sépulture adventice.

La masse générale de 312 objets trouvés dans les sépultures peut être divisée en groupes suivants:

a) Objets domestiques; il est intéressant de signaler des objets en silex, des fusaiöles en terre glaise, des couteaux de fer avec parfois des manches en os. (voir dessin 3).

b) Ornements individuels: boucles d'oreilles, anneaux pendentifs temporeux de bronze perles, boutons boucles etc.

c) Armures: ces dernières sont représentées par des pointes de flèches en bronze, des pointes de fer de lances et de flèches, des débris de sabre.

d) La céramique est richement représentée: parmi 3 pots entiers en céramique faits sans tour se distingue l'un d'eux fait en argile mal brûlé avec un fond rond (groupe 1 dessin N—5).

Un grand broc en argile jaune attire l'attention, il est orné d'un dessin incisé qui fait ruban autour du gouleau (D'après le registre № 426 V. le dessin).

Un aneien calice grec (noir laqué) avec ornementation du fond est particulièrement intéressant (kourgan № 44 groupe 1 v. dessin).

La plupart des fragments par leur composition et leur fabrication ressemblent aux ustensiles entiers et sont presque tous sans ornements.

Epoque des monuments sépulcraux.

A) Les plus anciens sépultures de l'époque intermédiaire entre la pierre et le métal et du commencement de l'époque du métal sont ceux des squelettes accroupis colorés qui sont ensevelis dans des fosses creusés dans le terrain parmi les cromlechs et au niveau de l'horizon dans des cistes de pierre (1er groupe, 1er kourgan № 16 sépulture C, groupe IV, kourgan 5 sépultures D; groupe VII kourgan 1, sépultures A et B).

B) On peut rapporter à l'époque scytho-sarmate toutes les sépultures avec squelettes étendus (groupe 1, kourgans 44, 45; groupe IV, kourgans № 3, 4, 5, et sépulture C dans le kourgan № 6) et aussi les sépultures

avec squelettes étendus et accroupis dans le même kourgan (groupe I № 46 et groupe IV № 2).

L'attention est particulièrement attirée par la sépulture dans le groupe X kourgan № 1 où à côté du squelette accroupi, a été trouvé un couteau de fer, ce qui permet de rapporter cette sépulture aussi à l'époque scytho-sarmate.

II. DÉBRIS D'UN ANCIEN HAMEAU.

(Habitations souterraines).

Un grand intérêt a été éveillé par la découverte de l'archéologue M-r A. Dobrovolsky en août 1927 dans le rayon de Kitchkasse, emplacement XI de fosses domiciliaires ou d'habitations souterraines. Vu que M-r A. Dobrovolsky qui, au point de vue de la science est très intéressé à sauver les autres monuments de la destruction pendant la conduite des travaux n'a pu en explorer que deux, M-r P. Smolitchev a été envoyé par le Comité Archéologique d'Ukraine spécialement pour explorer ces abris souterrains. Malheureusement l'auteur de ce sompte-rendu n'a pu, pour différentes raisons, explorer que cinq habitations souterraines ou fonds des cabanes.

Les fonds des cabanes explorés sont en réalité des fosses carrées habitables et qui ont été creusées à une profondeur d'un mètre dans le sous-sol. Dans les coins de ces fosses on remarque des traces de poteaux (parfois il y en avait un cinquième au centre de la fosse) sur lesquels était fixé le toit, dont le matériel ne s'est pas conservé jusqu'à nos jours. L'ouverture (la porte) se trouvait dans la direction de la pente, inclinée vers le Dnipro, au S. E. Dans le coin (en majorité situé du côté Est), se trouvait le poêle; ce dernier dans sa partie inférieure, représentait un rectangulaire d'argile bourrelée; le four même était à la base ovale, demi sphérique. Le plancher de ces fonds des cabanes était en argile jaune, qui changeait en ton rougeâtre près du poêle.

Les objets, trouvés dans ces abris présentent un grand intérêt et donnent la possibilité de préciser approximativement l'époque de ces bâtisses. Parmi les rejets de cuisine ont été trouvés des os d'oiseaux, de poissons et d'animaux, ensuite l'on a découvert des meules, des couteaux de fer, des perles faites d'une composition transparente, des amulettes en corne de cerf ou en os, des fusaïoles en argile et surtout des fragments de vases en forme d'amphore et des ustensiles de provenance locale. Ces derniers ustensiles sont ornés d'ornements in cisés, dont les éléments se composent, soit de lignes ondulées (Journal des fouilles, page 75 des. 1 et 2) soit de lignes droites, parallèles (Journ. des f. p. 76 des. 3).

Toutefois, à cause de l'expioration incomplète de ce grand hameau, composé de 59 habitations souterraines ou fonds des cabanes, on est obligé de s'abstenir de préciser leur date et de la rapporter aux centaines de la fin du premier et au commencement du deuxième millénaire de notre ère.

OKP
CKHM.

CI,

29

3

19.

ПІД ЧАС БУДІ

»

1

Група I. «Некрополь»¹⁾

МОГИЛА № 3.

(Див. план Некрополя, що склав А. В. Добровольський).

Дослідження могил на території «Некрополя» (групи I) викликано було необхідністю, бо місцевість вирівнювалася під залізничні путі. Під загрозою повного знищення опинилося чимало могил.

Насип могили № 43 вже розвезли грабарі. На існування могили вказував лише шар каміння; розмірів та височини могили встановити неможна. Розкопи провадилися круглим котлованом у 6-ть метр. діаметром.

Каміння, що виступали на поверхні, при поглибленні котлована, шарами йшли в глибину, являючи собою ніби стовп.

Перші 3 штихи—грунт чорноземля, міцний; хнахідок немає.

Каміння йде вглиб, займаючи невелику, порівнюючи площу в 1 кв. метр.

На глибині 0,0 метр. грунт глинистий, міцний, суцільний по всій площі котлована, за винятком площі каміння, де грунт м'який, темного кольору.

На глибині 1,7 метр. каміння скінчилося; два нижні камені поставлені були на ребро.

Біля меншого каменя містилася крижова кістка великої тварини. Довжина кістки 0,29 метр.

На W від цієї кістки, на віддаленні 0,34 метр., лежали рештки черепа, дуже малого розмірами й тонкого. Можливо, що це були рештки дитячого черепа. Жодних ознак інших кісток непомітно (див. мал. 1).

Після зачистки дна котлована на тлі блідо-жовтого кольору глини виявилася темна пляма, що підходила під східну стіну котлована.

Котлована поширено з метою виявити цілком пляму, в напрямку на E на 1 метр (мал. 2).

Після поширення взято на 2 штихи вглиб; темна пляма зникла, грунт материковий—суцільний—жовтий пісок. Котлована поглиблено на 2,3 метр.

Досліди могили № 43 можна вважати закінченими.

МОГИЛА № 34.

(Див. план А. В. Добровольського).

Насип могили розвезли було вже грабарі, через те остаточно встановити розміри та височину могили неможна. Про існування тут могили свідчили лише рештки каміння, що лежали в ґрунті.

¹⁾ Щоденники розкопів Петра Смолічева у вересні—жовтні 192 р. Кічкас Дніпрельстан, Запорізької округи.

Розкопи провадилися круглим котлованом у 5 метр. діаметром.

Перші штихи від поверхні—чорноземля; знахідок немає.

На глибині 1,19 метр. виявилися ознаки поховання. Кістяк **надзви.** чайно погано зберігся; кістки порушені, порозкидані. Остаточо встановити орієнтацію поховання **важко,—можна** гадати, що кістяк лежав головою на Е.

Від кістяка заховалися лише рештки трубчастих кісток і то не **всі**. Дрібних кісток зовсім немає. Череп розчавлений на дрібні шматки, деяких частин бракує. Нижня щелепа лежить на протилежному кінці від черепа, біля трубчастих кісток ніг.

Уламок плечової кістки з ознаками червоної фарби.

Жодних речей не знайдено.

Взагалі поховання складає певне враження, що воно було пограбовано ще за старих часів (мал. 1).

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 44.

(Див. план А. В. Добровольського).

Насип на 1,3 метр. зняли грабарі. На облишеному маякові яскраво помітно було в сторчовому розтині обріз могили. З одного боку була чорноземля темного кольору, а з **другого—жовта** глина, закладена камінням.

Маяка знято, площу вирівняно й закладено котлована чотирьохкутньої форми; орієнтовано котлована по другорядних частинах світу **(NW, NE, SE,** відповідно до орієнтації кам'яної кладки, що виявилася на поверхні. Це кам'яне спорудження являло собою продовгастий простокутник 2,2 метр. завдовжки та 0,7 метр. завширшки. Орієнтовано воно було з **NNE** на **SSW** (мал. 1).

На глибині 0,55 метр. у західньому куті котлована, в норі ховраха, знайдено дві **бронзові** трьохгранчасті кінцівки стріл.

Ґрунт навкруги камінного спорудження міцний глинистий.

На рівні 1,45 метр. від рівня ґрунту, з північно-західнього боку камінного спорудження, стали траплятися кісточки.

На глибині 1,5 метр. від рівня ґрунту камінне спорудження кінчилося. Глибина котлована від вершини насипу могили (по маяку) **1,35 + 1,5 метр. = 2,85 м.**

На глибині 1,60 метр. виявилось поховання.

Кістяк лежить на спині; головою орієнтований на **W**. Руки простягнені вздовж тулуба; ноги випростані. Загальна цілість кістяка гарна. Кістки всі майже збереглися, хоча пісковий ґрунт і не дуже сприяв цілості.

Біля потилиці, з правого боку, щільно біля черепа лежали дві частки станового хребта (тварини?)

У головах, на віддаленні 0,18 метр.—половина великої тварини (кося?), розрубаної уподовж.

Ліворуч від кістяка, вздовж правої частини тулуба лежав спис, від якого заховалася залізна кінцівка, довжиною 0,42 метр. Кінцівка містилася на рівні правого плеча, 0,32 метра на S від нього. Біля нього—залізний ніж із кістяним держакком. Дерев'яний держак списа перетрух, і лише біля правої ступні та на 0,2 м. нижче облишилися залізні фрагменти—рештки оковки тупого кінця держака.

Праворуч від кістяка, біля лівого плеча містилася невеличка посудинка грецького виробу на підніжжі, з одбитими вушками та краєм (мал. 1).

Посудина зроблена з гарновимішаної та випаленої глини червоного кольору; зовні й з середини вкрита чорним лаком. На дні—візерунок—коло, що складається з 5 рядків карбованих крапок; у центрі кола поставлена кома (мал. 2).

Мал. 1. Грецька чорнолакова посуда, що її знайдено в могилі № 44. (Реєстр речей № 315). Натур. розмір.

Нижче, з того ж правого боку кістяка, на віддаленні 0,3 метр. від посудини на рівні лівого ліктя містився фрагмент переїденого іржею залізного предмета, призначення якого встановити важко. Ще нижче (0,15 метр. від фрагменту) 13 бронзових трьохгранних кінцівок стріл. Такі ж самі кінцівки, в кількості 63-х, містилися й біля пальців лівої руки.

Довжина кістяка—1,7 метр.

Поховання це, на нашу думку, треба вважати, скито-сарматської доби II—III століття нашої ери.

Поховання вирізано з землею й має бути послано до Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею.

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 8.

(Див. план А. В. Добровольського).

Могила № 8 міститься на селищі № 1, біля центральної телефонної станції, на розі вулиць.

Діаметр могили через вершину—9,8 метр.

Височина - біля 1 метра.

ч -

Мал. 2. Візерунок усередині на дні посудини.

Дерновий шар у центрі порушено—викопана яма 0,4 метр. **за** глибшки.

Розкопи провадилися котлованом, діаметром 6 метр. Ґрунт темний **чорноземля—міцний**.

На глибині 1,3 метр. у центральній частині котлована виявилось поховання. По всіх ознаках поховання це не є основним, воно, мабуть, впускне, пізніше, бо під похованням виявляється досить велика пляма темного кольору, у формі неправильного прямокутника.

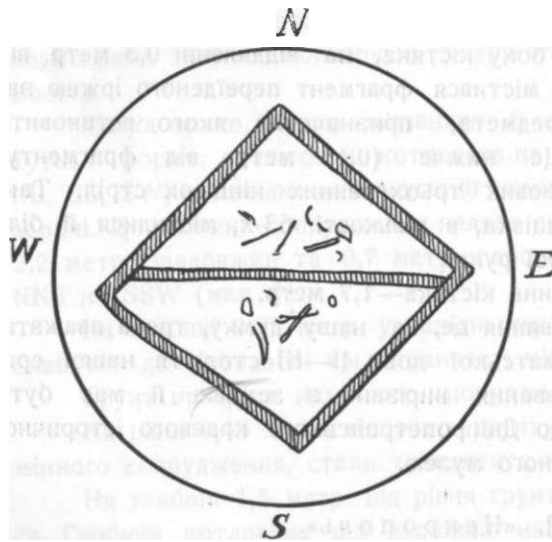
Поховання А.

Після розчистки поховання виявилася така загальна картина: кістяк лежить у випростаному положенні, на правому боці; орієнтований головою на **W**. Череп розчавлений землею, доліхоцефальний. Руки простягнені вздовж тулуба, ноги випростані. Загальна цілість кістяка—**по** гана. Заховалися лише трубчасті кістки, але й то не повністю. Крижових кісток бракує, як і дрібних кісток (ребер і т. **інш.**). Довжина кістяка—1,7 метр.

Жодних речей так біля кістяка, як і під ним не знайдено.

Після того, як поховання це було знято, під ним виявилася темна чотириохкутна пляма розмірами $3,5 \times 3,15$ метр. Через пляму, приблизно

по діагоналі з **E** на **W**, а також і по краю обріза плями ґрунт має брунатний колір. Це є рештки перетрухлого дерева, що ним, очевидно, обставлено було яму. Яма ця не відносилася до поховання А, а до нижнього основного поховання цієї могили (В).

Мал. 1. Схематичний план поховання В. а —Смуги брунатного кольору—ознаки дерев'яної обстави та перегородки могильної ями.

Поховання В,

Містилося на 0,3 метр. нижче поховання А, на глибині 1,6 метр. від поверхні насипу.

Поховання В являє картину майже повного зруйнування, яке відбулося, треба гадати, підчас копання ями для поховання А.

Поховання В, власне кажучи, було подвійним. На підставі уважного вивчення загальної картини поховання, можна приблизно встановити таку картину: в чотириохкутній ямі, яку було по стінах обставлено деревом

и, певніш—ознаками якого й була брунатна смуга), переділеній пополам по діагоналі, покладено було два небіжчики, дно ями вислано було також деревом.

Кістяки лежали в скорченому положенні, але вони були так поруйновані, що встановити це можна було після дуже уважного вивчення. Загальна цілість кістяків дуже погана—заховалися лише трубчасті кістки, уламки розчавленого черепа, нижньої щелепи. Дрібні кістки майже зовсім перетрухли.

Орієнтацію кістяків остаточно встановити неможна, але треба припускати, що вона була на NE або на E.

Жодних речей біля кістяків не знайдено.

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 16.

(Див. план А. В. Добровольського).

Могила № 16 містилася недалеко від водонапорної башти, приблизно на 50—70 метр. на NE від неї.

Могила великих розмірів; формою плескувата. Височина—2,6 метр., діаметр через вершину 62 метри.

Дерновий шар на всій поверхні насипу не мав ознак великого руйнування, лише на північній пол. насипу була яма до 1 метра глибини—рештки існуючих тут німецьких шанців, що їх зроблено було під час громадянської війни.

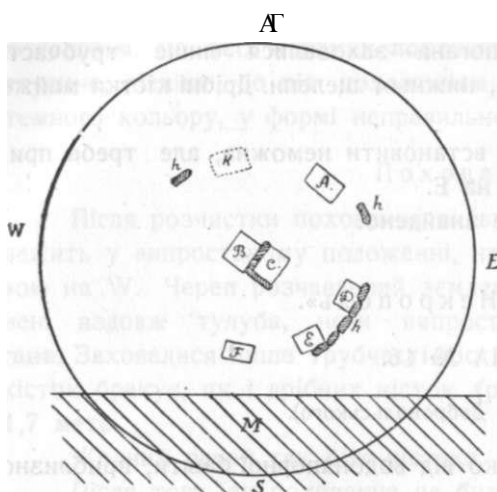
Завдяки тому, що за загальним планом будівництва місцевість, де була могила, потрібно було вирівняти, створилася можливість зняти весь насип до рівня горизонту. Лише по всій площі облішено було стовпи—маяки, які наприкінці також було знесено.

Лише одне перешкоджало роботі й не давало як слід досліджувати цю могилу,—це терміновий характер роботи. Грабарі починали роботи до схід сонця й закінчували її після заходу. Планово досліджувати та керувати роботами можна було лише з 7-ї години ранку до 4-ї год. дня—час коли працювали робітники, які копали землю, а грабарі лише вивозили її, Ніяким чином неможна було примусити грабарів не працювати поза межами робочого дня (8 год.), бо вони працювали «сдельно». Такі обставини привели до того, що частину поховань грабарі зруйнували і дослідити їх не було змоги. Єдине, чого вдалося досягнути,—це того, аби грабарі не псували й не закидали речей, а оддавали їх. Отже, через те, що неможна було дослідити всіх поховань, речі, що їх знайшли грабарі й передали мені, я й примушений рахувати, яко випадкові знахідки, хоча, без сумніву, вони містилися при похованнях.

Могила № 16 є могилою колективною, де в одному насипу містяться декілька поховань, що розміщені були, треба гадати, в певному по-

рядкові. Цю думку нашу стверджує розміщення досліджених поховань (мал. 1).

Частина поховань (А, В, D) містилася в насипу могили, решта ж (С, Е, — на ґрунті (горизонті).

Мал. 1 Загальний план поховань у могилі № 16.

А, В, С, D, Е, F — досліджені поховання.

h — кромлехи.

К — місце де грабарі знайшли були скитські речі.

М — нерозкопана частина насипу.

Поховання А.

Поховання А містилося в північно-східній частині могили, на віддаленні приблизно 6 метр. від центру могили. Містилося це поховання неглибоко (0,5 метр.) від поверхні.

Кістяк у скороченому положенні; орієнтований головою на

Загальна цілість кістяка погана,— заховалися лише трубчасті кістки, та й то не повністю. Череп розчавлений вагою землі; дрібні кістки відсутні. Жодної речі так біля кістяка, як і під ним не знайдено.

Череп довгоголовий.

Поховання В.

Поховання В містилося в центральній частині могили, на глибині 1,36 метр. від поверхні насипу, на 1,24 метр. від горизонту (в середині насипу). Поховання розруйноване, погану збереглося. Усі зацілілі кістки розкидані в безпорядку на площі розміром 2,05 м. × 1,85 м.

Зберігся череп (розчавлений), що лежав на лівій щоці, декілька ребер та частина трубчастої кістки.

На N від черепа, на віддаленні 0,6 метр. містився горщик із випаленої глини, зроблений руками (без ганчарського кола). Вінце невеличке, відогнуте трохи назовні, плечі та боки горщика нерівні, дно плескувате, рівне; орнаменту немає (мал. 2).

Горщик зберігся гарно, лише тріснув під вагою землі на дві частини.

Горщик має височину 0,16 метр., діаметр вінця—0,13 метр.; обвід по боках—0,57 метр., діаметр дна—0,09 метр. Знизу горщик закурений.

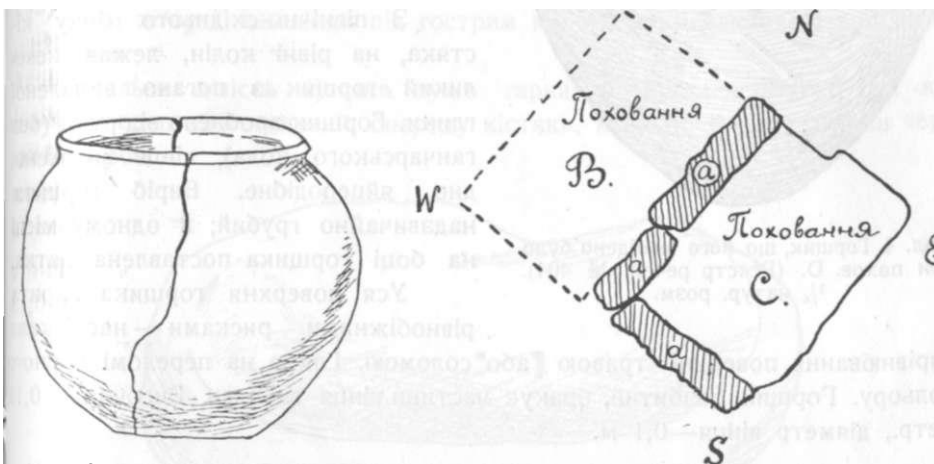
Крім горщика, ніяких речей при похованні не знайдено.

З південно-східнього боку поховання містилися два великі продовчасті камені, що їх було покладено в ряд (див. мал. 3).

Як було орієнтовано поховання, певно сказати неможна, бо воно дуже поруйноване, але можна гадати, що головою на S. Череп довгоголовий.

Поховання С.

Поховання С містилося в центрі могили, поруч з похованням В, на південний захід від нього на ґрунті (горизонті). Глибина від поверхні насипу—2,5 метр. З NW та поховання обкладено було досить великим продовгастим камінням, що формою своєю наближалось до чотирьохкутньої призми. Треба гадати, що такі ж каміння були й з двох останніх боків (NE та SE), але їх уже не збереглося.

Мал. 2 Горщик, що його знайдено при похованні В. (Реєстр речей, № 400). 1/4 натур. розміру.

Мал. 3. Схематичний план поховання С. а—каміння, що ними обкладено було похов. С.

Поховання С являло картину повної руйнації,—кістки розкидано було по всій площі могили (2,05 × 1,3 метр.).

З північного сходу ями містилися рештки розчавленого черепа та нижня щелепа. Далі (на SW) майже до половини площі ями лежали перемішані кістки ребер, частки станового хребта, фаланги рук. На самому краю могильної ями з SW, біля каменя—ноги, від ступнів до коліна, які не були порушені. Кістки ніг грубі, пофарбовані в червоний колір. Рештки та ознаки червоної фарби розкидані були по всій площі поховання.

Загальна цілість кісток не дуже гарна,—всі майже вони переламані.

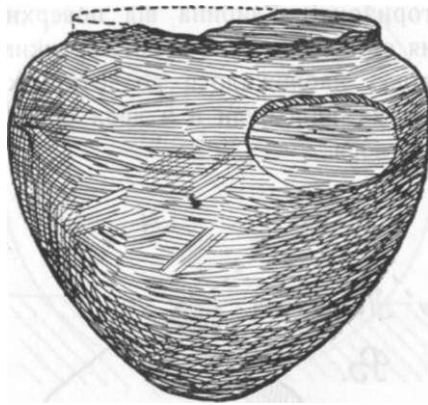
Жодної речі так біля кісток, як і під ними не знайдено.

Орієнтовано поховання головою на NE.

Поховання С потрібно, на нашу думку, вважати центральним похованням, що оточено було навколо кромлехами. У середині цього кола, попід кромлехами, містилися інші поховання (А, D, E, F)..

Поховання D.

Поховання D містилося на 6,2 метр. на SEE від центрального поховання (C), під кромlechами. Кістяк лежав у скорченому положенні лівому боці, головою на NW (в напрямку до центрального поховання).

Мал. 4. Горщик, що його знайдено було при похов. D. (Реєстр речей, № 404).
 $\frac{1}{4}$ натур. розм.

Загальна цілість кістяка надзвичайно погана: череп заховався лише в уламках, від кісток—лише частина трубчастих, усі ж дрібні перетрухли зовсім.

Поховання містилося вище горизонту, в насипу могили.

З північно-східнього боку кістяка, на рівні колін, лежав невеликий горщик з погано випаленої глини. Горщик зроблено від руки (без ганчарського кола), вінце виявлено; дно яйцеподібне. Виріб горщика надзвичайно грубий; в одному місці на боці горщика поставлена латка.

Уся поверхня горщика вкрита рівнобіжними рисками—наслідками вирівнювання поверхні травою або соломою. Глина на переломі чорного кольору. Горщик розбитий, бракує частини вінця та плеч. Височина—0,13 метр., діаметр вінця—0,1 м.

Уся поверхня горщика вкрита рівнобіжними рисками—наслідками

Поховання E.

Поховання E містилося на віддаленні 5,5 м. на SSE від центрального (C) та на 5 метр. від поховання D (на SW). Кістяк лежав у скорченому положенні, на лівому боці, головою на NE. Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом, ступні пригнуті майже до крижових кісток. Руки простягнені вздовж тулуба й долоньями закладені поміж колін.

Загальна цілість кістяка досить гарна; кістки майже всі збереглися, лише череп розчавлений вагою землі. Череп довгоголовий.

Ззаду кістяка, біля потилиці—рештки червоної фарби, що лежала невеликою купкою. Кістки рук та ніг мають ознаки пофарбовання в червоний колір.

Поховання містилося на рівні горизонту.

У насипу вище поховання, приблизно на 0,3 метри над ним знайдено кремінну кінцівку стріли. Кінцівка оброблена дрібною ретушшю, має конічну форму, плескувата, з двома вусиками, один з яких трохи одбитий (мал. 5) Довжина—5 сант., ширина—2 сант.

Крім кінцівки стріли, інших речей при похованні E не знайдено.

Довжина кістяка в скорченому положенні—1,2 метр.

Від маківки до крижових кісток—0,82 метр. Довжина стегнових кісток—0,44 метр., довжина берцових—0,42 метр.

Поховання F.

Поховання F відлежало на 5,5 метр. на SSW від центрального поховання (C) та 4,3 метр. на W від поховання E.

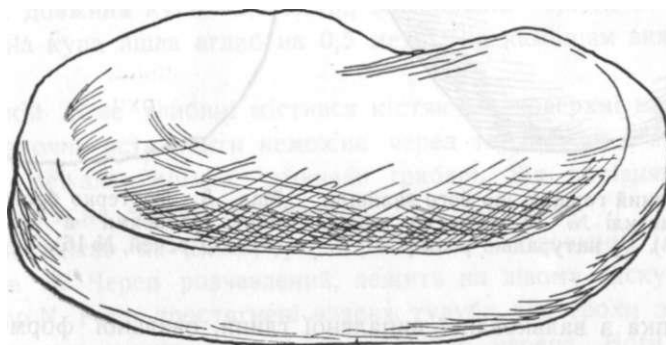
Поховання містилося на рівні горизонту; кістяк лежав на правому боці в скорченому положенні, головою на E. Обличчя повернено до центрального поховання.

Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом, руки закладені долонями між колін.

Загальна цілість кістяка дуже гарна; збереглися майже всі кісточки. Череп довгоголовий, спереду кістяка, на рівні грудей, ознаки червоної фарби.

Мал. 5. Кремінна кінцівка стріли, що її знайдено при похованні E. (Реєстр речей, № 405). Natur. розмір.

Мал. 6. Ступка з валькованої випаленої глини. Знайшли грабарі в могилі № 16. (Реєстр речей, № 410). 1/3 натур. розм.

Жодної речі при похованні не знайдено. Довжина кістяка в скорченому положенні—1,26 метр.

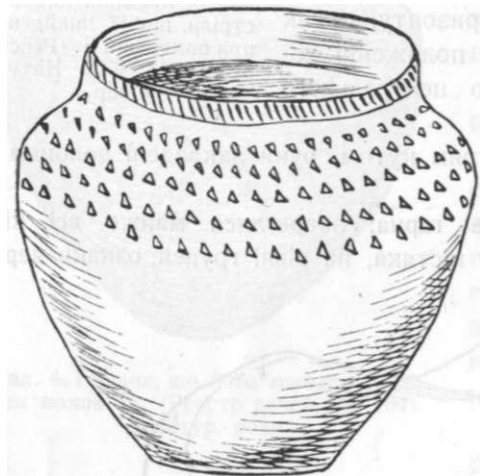
З огляду на дуже гарну цілість кістяка, що трапляється не часто, поховання вирізано з землею для передачі до Дніпропетровського Краєвого Історичного Музею.

Систематичні дослідження могили № 16 треба вважати закінченими. Усього вибрано було 144 куб. сажнів землі.

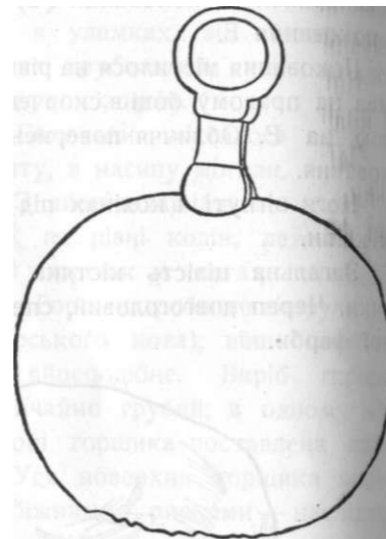
Крім цих досліджених поховань, у могилі № 16 були ще поховання, яких неможливо було дослідити з причин, що їх зазначено було ще на початку журналу,—це поховання, які знищили грабарі. Про ці поховання свідчать лише ті речі, що їх передали мені грабарі. Речі ці: кругле бронзове люстерко з ручкою, бронзова велика намистина (буса), бронзова голка та глиняний горщик.

Речі належали, без сумніву, до двох поховань—бронзові, треба гадати до скитського поховання, а горщик—до поховання зі скорченим кістяком.

Речі ці потрібно рахувати, власно кажучи, яко випадкові знахідки, але з огляду на те, що вони знайдені все ж таки в могилі № 16 і є цікавими, я вважаю цілком припустимим не відокремлювати їх до цілком випадкових знахідок, а зв'язати з могилою № 16.

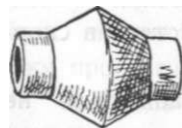
Мал. 7. Глиняний горщик, що його знайшли грабарі в могилі № 16. (Ресстр речей, № 413). 1/2 натуральн. розмір.

Мал. 8. Люстерко бронзове, викопане грабарями в могилі № 16. (Ресстр речей, № 16). 1/3 натур. розмір.

1. Ступка з валькованої випаленої глини, овальної форми, з одного краю трохи ширша, ніж з другого. Довжина—0,21 метр., широкий край—0,15 м., вузький—0,1 метр., височина—0,065 метр.; глибина—0,035 метр.

До ступки маленький продовгастий неправильної форми «пестик» з такого ж матеріялу, як і сама ступка (мал. 6).

Мал. 9. Бронзова намистина, викопана грабарями в могилі № 16. (Ресстр речей, № 414). Натур. розмір.

2. Горщик маленький з випаленої глини жовтого кольору. Горщик зроблений руками (без ганчарського кола), з виявленим яскраво вінцем та рівним дном. По краю вінця та на плечах горщик укрите карбованим орнаментом з рисок та крапок (мал. 7).

Горщик має височину 0,11 метр., діаметр вінця—0,09 метр; діаметр денця—0,06 метр.

3. Бронзове люстерко кругле з припаяною бронзовою ручкою з кільцем на кінці. З верхнього краю люстерко трохи поховане. Орнаменту немає (мал. 8).

Діаметр люстерко має 0,14 метр., ручка завдовжки 0,06 метр.

4. Бронзова намистина у вигляді циліндру, на якого надіто ромбоподібну бусину. Довжина—3 сант. (мал. 10).

5. Бронзова тонка голка з одламаним вушком. Довжина—0,11 метр.

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 45.

(Див. план А. В. Добровольського).

Могила № 45 містилася на NW від водонапорної башти, поміж залізничними путями.

Зовнішній вигляд могили та її розміри встановити було неможна через те, що насип знесли були грабарі. За існування тут могили свідчила лише купа каміння.

Розкопи переводилися котлованом круглої форми, діаметром 6 метр.

У центрі котлована купа каміння, формою продовгаста, орієнтована з E на W. Довжина купи—2,7 метр., завширшки—0,8 м.

Кам'яна купа йшла вглиб на 0,5 метр. Під камінням виявилось поховання.

На якій саме глибині містився кістяк від поверхні насипу й горизонту, остаточно встановити неможна через те, що, як я вже зазначив, площу, де лежала могила, зрівняли грабарі. Від вирівняної поверхні кістяк містився на глибині 0,5 метр.

Кістяк лежав на спині, у випростаному положенні, орієнтований головою на W. Череп розчавлений, лежить на лівому виску, повернений обличчям до N. Руки простягнені вздовж тулуба, але трохи зігнуті в ліктях; ліва долоня лежить на нижній частині черепа. Ноги випростані. Череп довгоголовий.

Біля ступнів ніг, з північного боку кістяка, на віддаленні 0,52 метр. лежало денце маленької посудинки з гарно вимішаної та випаленої глини червоного кольору. Денце з поверхні вкрито чорним лаком. Без сумніву, посудина була походження грецького. Фрагмент такого ж (а може, і одного того ж) посуду містився й біля долоні лівої руки, яка лежала на нижній частині черепа.

Крім зазначених фрагментів посуду, інших речей при похованні знайдено не було.

Загальна цілість кістяка погана; кістки заховалися не всі й дуже крихкі, взяти не було ніякої можливості.

Довжина кістяка—1,6 метр.

Після розібрання кістяка дно котлована було зачищено; жодних ознак того, що глибше могло бути ще поховання, немає—ґрунт суцільний—супісок.

Дослідження могили № 45 потрібно вважати закінченим.

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 47.

(Див. план А. В. Добровольського)

Могила № 47 лежить у тому ж районі, як і попередня могила № 45 метрів на 100 від неї на NNW.

Зовнішній вигляд та розмір встановити неможливо, бо площу **вирів-**няли грабарі; на поверхні лише пляма з невеликого каміння; формою своєю пляма наближається до кола й має до 7 метрів у діаметрі.

Розкопи переводилися круглим котлованом 6,5 метр. у діаметрі.

Ґрунт у перших двох штихах (на глибині 0,4—0,5 метр.)—**чорно-**земля, перемішана з камінням. Після другого штиха каміння **зникає** ґрунт—чорноземля, міцний.

Після 4-го штиха (на глибині приблизно 1 метра) материковий ґрунт жовта глина (льос).

Ґрунт суцільний, жодних ознак порушень непомітно.

Котлована поглиблено на 2,3 метр.—ґрунт суцільний.

Досліди закінчено.

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 46.

(Див. план А. Д. Добровольського).

Могила № 46 міститься поруч із могилою № 47 на NW від водонапорної башти. i]

Зовнішній вигляд могили на її височину встановити було неможливо, через те, що насип звели грабарі. На присутність тут могили вказувало лиш каміння, що досить рясним шаром укривало площу, **дія-**метром приблизно метрів 7—8.

Розкопи переводилися круглим котлованом 6,5 метр. у діаметрі.

Ґрунт зверху темний (чорноземля), міцний, а з 4-го штиха йде жовта глина (льос).

На глибині 2,27 метр. у шарі піску виявилось поховання.

Кістяк лежить на спині; головою орієнтований на W. Череп трохи повернено обличчям праворуч. Руки простягнені вздовж тулуба; ноги в простані. Ступнів ніг та долонь рук бракує. Загальна цілість кістяка погана; кістки дуже крихкі.

На черепі, біля правого **виска—сережка** з морської мушлі (мал. 1). На **шиї—три** великі скляні бусини, досить великих розмірів. Бусини синього та зеленого кольору з білими очками (мал. 2).

У **головах—бронзова** трьохгранчаста стрілка; така ж сама стрілка—зверху правої лопатки; такі ж самі стрілки й біля правого боку та долоні правої руки. Біля нижньої **щелепи—бронзове** кільце.

У головах, трохи ліворуч черепа, містився невеликий глечик, який лежав боком. Глечик—з випаленої глини, без орнаментів; вагою землі трохи деформований.

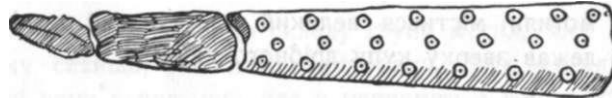

Мал. 1. Серезка з морської мушлі.
(Реєстр речей, № 417).
Натур. розмір.

Мал. 2. Бусина з синього скла
з білими очками. (Реєстр речей,
№ 419). Натур. розмір.

На Е від цього глечика покладено було кістки тварини (барана, мабуць), а серед них—залізний ніж із кістяним держакком. При похованні, очевидно, покладено було частину барана, в м'ясо й було вштрикнуто

Мал. 3. Залізний ніж із кістяним держакком. (Реєстр речей № 426).
 $\frac{2}{3}$ натур. розмір.

ножа. Держак ножа оздоблено кружальцями з крапкою посередині; кружальця йдуть у три ряди (мал. 3). Довжина ножа з держакком—0,16 метр.

Поруч із кістками, на S, глиняний глечик досить великих розмірів. На плечах глечика—карбований орнамент у вигляді невеликих поперечних рисок (мал. 4). Височина глечика—0,25 метр.

Довжина кістяка —1 метр.

Дане поховання є жіноче поховання, на користь чого свідчать так розміри кістяка, як і інвентар, що його знайдено при похованні.

На віддаленні 1,4 метр. на NE від цього кістяка, на тому ж самому рівні 2,27 метр.) містився другий кістяк.

Кістяк цей покладено було в скореному положенні. Остаточно встановити орієнтування цього кістяка важко через те, що кістяк неповний—черепа бракує повсім, бракує також і багатьох кісток. Деякі кістки з ознаками пофарбовання.

Чи мали ці два поховання які стосунки між собою, сказати важко; наскривих ознак порушення ґрунту не помітно, а це мусило б бути, якби

Мал. 4. Глечик. (Реєстр речей,
№ 428). $\frac{1}{10}$ натур. розміру.

поховання відбувалися різночасово. Навпаки, однаковий рівень глибини поховань дає підстави гадати, що обидва поховання наче б то відбулися одночасово й, може, зв'язані були поміж собою, але категорично заявити цього не буду.

Група I. «Некрополь».

МОГИЛА № 49.

(Див. план А. В Добровольського).

Могила № 59 міститься на SW від водонапорної башти, в районі прокладки залізничних путей, біля того місця, де будується механічний завод.

Коли розпочато було дослідити цієї могили, її вже більш як на половину розвезли грабарі, які терміново вирівнювали площу.

Дослідження цієї могили довелося переводити в надзвичайно несприятливих умовах, як то кажуть, похапцем.

У центрі могили містився великий плескуватий камінь 1,5 метр завдовжки, що лежав зверху купи дрібного каменю.

Поховання А.

На глибині 1 метра від поверхні насипу містився кістяк, або, певніш, перемішані кістки. Орієнтувати поховання ніяк неможна. Загальна цілість кісток надзвичайно погана.

Жодної речі біля кістяка не знайдено.

Поховання В.

На віддаленні 1,2 метр. від центрального (А) на SE, на глибині 0, метрів від поверхні насипу містилося поховання В.

Кістяк лежав у скорченому положенні, головою орієнтований на NE. Загальна цілість кістяка дуже погана—заховалися лише розчавлений зовсім череп та декілька кісток.

Жодної речі біля поховання не знайдено.

Поховання А й В містилися на ґрунті, ознак могильних ям не мітно.

Поховання С.

На NE від поховання А, на 1,4 метр. від нього виявилось поховання С.

Поховання С містилося вище поховань попередніх (А та В), на глибині 0,6 метр. від поверхні насипу.

Загальна цілість найгірша—облишилося декілька кісток. Черепа бракує.

Кістяк, треба думати, лежав на спині, головою на W або SW.

При похованні знайдено досить значну кількість фрагментів залізних речей, очевидно рештки зброї. Фрагменти містилися по всій площі поховання; певного порядку в розміщенні їх спостерегти неможна.

Зважаючи на те, що поховання С містилося в насипу могили, а не на ґрунті, а також і на наявність фрагментів залізних речей у достатній кількості, треба вважати, на нашу думку, поховання С похованням «впускним», значно пізнішого часу, ніж поховання А та В; можливо, що це є поховання тюрське.

Південно-західню та західню частини могили дослідити не вдалося, бо грабарі після закінчення робіт (4-годин. дня), не вважаючи на заборону з мого боку, розвезли її, і коли на другий день о 7 год. ранку я прийшов на могилу, то застав уже лише рівне місце.

Група IV. Селище № 2.

МОГИЛА № 2.

Могила № 2 входить до складу групи могил, яка міститься з північного боку селища, біля пожежного баку. Усіх могил у цій групі 4; розташовані вони в ряд, що йде в напрямку з NE на SW.

Формою своєю могила № 2 являє невисокий (0,5—0,7 м.), плескуватий насип, діаметром через вершину 12 метр. Центральну частину насипу зверху вкладено дрібним камінням. Ґрунт у зверхніх шарах досить міцний.

Розкопи переводилися круглим котлованом 12 метр. діаметром.

На глибині 1,8 метр. у центральній частині котлована виявилися ознаки поховань (двох), що містилися рядом, на деякому віддаленні одне від одного.

Поховання А.

Поховання А містилося на глибині 0,0 метр. від поверхні насипу, в ґрунті. Кістяк лежав на спині, орієнтований головою на W. Поховання поруйноване, бо верхня частина тулуба була розкидана майже зовсім; черепа бракує, облишилася тільки одна нижня щелепа. Нижня частина кістяка заховалася незруйнованою. Ноги були зібгані в колінах і під вагою землі впали, а через те кістки їх зараз лежали перехрещені. Руки було випростано вздовж тулуба, що можна вбачати по рештках правої руки (від ліктя до долоні), які залишилися незруйнованими.

На всій площі, де мусив міститися тулуб, були розкидані дрібні фрагменти залізних речей—треба гадати, рештки зброї, але фрагменти настільки дрібні й невиразні, що встановити по них самі речі важко.

З лівого боку кістяка, на рівні долоні правої руки (яка облишилася незруйнованою) містилися кістки тварини (барана?). Серед них лежав залізний ніж. Більш ніяких речей при похованні не знайдено.

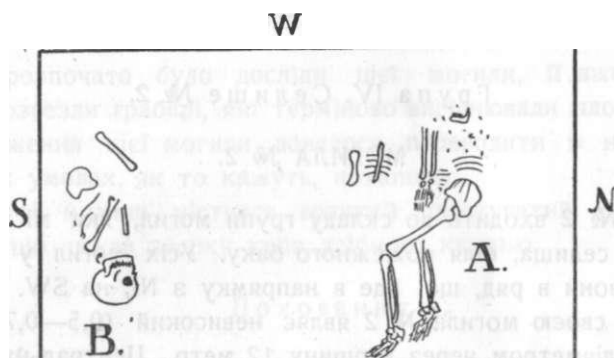
Поховання В.

На одному рівні з похованням А, на віддаленні 1,6 метр. на Е від нього, містилося друге поховання.

Кістяк лежав на лівому боці, в скорченому положенні, головою на Е. Загальна цілість кістяка погана—череп розчавлений; заховалися лише трубчасті кістки рук та рештки крижових кісток.

Жодної речі при похованні не знайдено.

З огляду на те, що кістяк поховання В розмірами своїми був значно менший, ніж попередній, але він належав, без сумніву, дорослій людині, поховання В, на нашу думку, треба вважати жіночим.

Мал. 1. Загальний вигляд поховань А та В в могил № 2.

Група IV.

МОГИЛА № 3.

Могила № 3, як і попередня (№ 2), має невисокий, плескуватий насип до 0,8 метр. заввишки та 8 метр. у діаметрі через вершину. У центральній частині насипу шар каміння, що йде вглиб досить великою купою. Купа ця складена з окремого невеликого каміння й має пірамідальну форму. Довжина—1,9 метр., ширина—1,2 метр., заввишки—2 метри.

Розкопи переводилися круглим котлованом 8 метр. у діаметрі.

На глибині 2,5 метр. під купою каміння виявилось поховання. Поховання розруйноване.

Кістяк лежить на спині, орієнтований головою на SWW. Черепа при кістякові немає, він лежить на 20 см. вище від решти кісток, над ними; нижня щелепа на віддаленні 0,42 метр. на від черепа, на рівні, нижчому, ніж він. Між черепом та щелепою містилася плечова кістка. Череп довгоголовий.

Ліворуч від кістяка, біля того місця, де за нормальних умов (коли б кістяка не було зруйновано) повинна була бути го ова небіжчика, покладені кістки тварини (барана), на яких маються рештки заліз-

ної іржі—ознаки того, що тут лежав ніж. Ножа не знайдено—або він зовсім зник, або його взято було, коли руйнували кістяка. На 0,3 метр. на SSW від кісток барана містилися ще ребра тварини, значно менших розмірів (поросся?).

З речей між розкиданими кістками верхньої частини тулуба знайдена лише одна бронзова трьохгранчаста кінцівка стріли, з ручкою для держака та вусиками.

Довжину кістяка заміряти неможна, бо він зруйнований. Довжина плечової кістки—0,34 метр.; стегнової—0,46 метр.; берцової—0,37 метр.

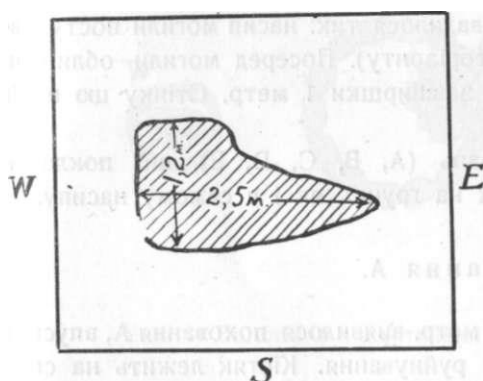
Група IV. Селище № 2.

МОГИЛА № 4.

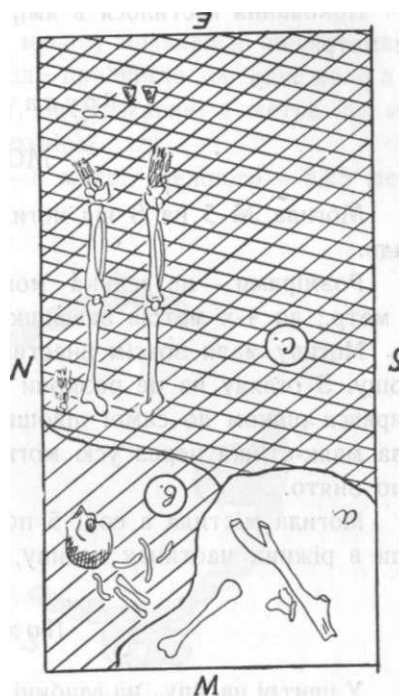
Могила № 4 міститься на NE від могили № 3. Насип невисокий, плескуватий, заввишки 0,5 метр., укритий зверху камінням на два шари, Діаметр могили через вершину—8 метр.

Під суцільним шаром каміння, що був зверху, виявилася купа, що складена була з невеликого каміння. Купа має продовгасту форму, завдовжки—1—1,2 метр., заввишки—1,9 метр.

На глибині 1,8 метр. виявилася темна пляма,—обріз ями у вигляді неправильного трикутника довжиною 1,5 метр., завширшки—1,2 м.

Мал. 1. Вигляд дна котлована в могилі № 4 на глибині 1,8 метр.

Мал. 2. Загальний вигляд поховання в могилі № 4.
а) Площа на глибині 2 метр.
б) Площа на глибині 2,1 метр.
в) Площа на глибині 2,5 метр.

На глибині 2 метр. від поверхні насипу, в західній частині плями, на камінні лежала частина рогу оленя завдовжки 0,61 метр. На N від рогу, поруч з ним кістка (лопатка), а в тому ж напрямкові, на віддаленні 0,3 метр., містилася плечова кістка людини.

На **0,1 метр.** нижче рівня площі, де містився ріг оленя (мал. 1, площа а), в північному боці ями містився череп, без нижньої щелепи, рушений з місця. На **W** від нього кістки ліктева та лучева, ключиця та ребра, розкидані без порядку.

Нижче цієї площі на **0,4 метр.** (на **2,5 метр.** від поверхні насипу) містилася нижня частина кістяка (ноги). Ноги у випростаному положенні У ногах, на **0,15 метр.** на **E** лежали фрагмент залізного ножа та дві глиняні конічної форми пряслиці.

Ця частина кістяка залишилися непорушеною. Череп та кістки, що містилися на площах «п» та «а», без сумніву, належали одному кістякові але підчас грабування поховання вони викинуті були й через те після засипки ями опинилися вище. У частині ями, де за нормальних умов повинен міститися тулуб, знайдені маленькі намистинки (бусинки) в кількості 7 штук та 5 фрагментів таких же бусинок. Серед бусин одна дуже цікава своєю формою («луковица»).

Поховання містилося в ямі, що викопана була в ґрунті на глибину 2-х метр.

Група IV. Осада № 2.

МОГИЛА № 5.

1

Могила № 5 на **S** від могил 1, 2, через площу, на південному боці осади.

Розмірами—це велика могила; насип має діаметр через вершину **38 метр.;** до 4-х метрів заввишки.

Могили мали зовсім знести, через те, що потрібно було вирівняти площу. З огляду на це розкопи провадилося так: насип могили поступово збирався цілком до самої підшови (горизонту). Посеред могили облішена була маяк-стінка через усю могилу, завширшки 1 метр. Стінку цю попім було знято.

Могила містила в собі 5 поховань (А, В, С, D, Е), що покладені були в різних частинах насипу, так на ґрунті, як і в самому **насипу.**

Поховання А.

У центрі насипу, на глибині **1,1 метр.** виявилось поховання А, впускне. Поховання це має ознаки значного руйнування. Кістяк лежить на спині у випростаному положенні, орієнтований головою на **W**. Загальна цілість кістяка **погана—всі** майже кістки поламани. Череп розчавлений зовсім, складається з окремих частин. Установити з певністю, який він був — довгоголовий чи короткоголовий, неможна. Зразу ж біля черепа лежали берцові кістки. Решта кісток містилася приблизно на тому ж рівні, як і череп, але деякі з них були перемішані. На всій площі, що її займало поховання, розкидано було залізні **фрагменти—рештки зброї—списа**

щаблі та кінцівок стріл. Трапилася одна залізна цільна кінцівка стріли, плескувата, листоподібної форми.

Поховання це, без сумніву, пізніше, на нашу думку, треба вважати тюркським.

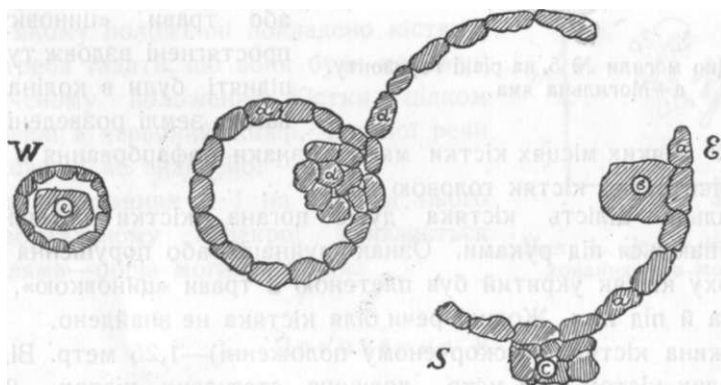
Поховання В.

На віддаленні 3,35 метр. від поховання А, на S, на глибині 1,8 метр. від поверхні насипу містилося поховання В. Кістяк лежав на лівому боці, в скорченому положенні, орієнтований головою на SSE. Загальна цілість кістяка погана; череп розчавлений зовсім, зберігся лише в уламках; з решти кісток збереглися лише частини трубчастих кісток.

Жодної речі при похованні не знайдено.

На глибині 2,2 метрів від поверхні насипу виявилися ознаки кам'яного кола з кромлехів. З до цього кола прилягало ще одне коло з каміння, менших розмірів; а ще далі на на віддаленні 1 метра від меншого кола,—ще одне зовсім невеликих розмірів.

Діаметр великого кола кромлехів — 8 метр., меншого — 3,25 метр., а малого — 1,5 метр.

Мал. 1. Загальний схематичний план кромлехів у могилі № 5.

В Е частині великого кола, з середини — купа каміння продовгастої форми, 1,6 метр. завдовжки та 0,8 метр. завширшки (див. мал. 1, b). Така ж друга купа каміння й з південного боку кола, тільки з зовнішнього боку його. Довжина—1 метр, ширина—0,8 метр. (мал. 1, c).

У середині другого, меншого кола, в східній його частині, купа каміння (рис. 1, d). Нарешті, в середині малого кола, займаючи майже всю площу, містився великий плескуватий камінь, майже прямокутної форми, розмірами 0,68 × 0,46 метр. (мал. 1, e).

На віддаленні 6,7 метр. від поховання А, на NEE, за колом **кромлехів**, містилося в насипу могили поховання С.

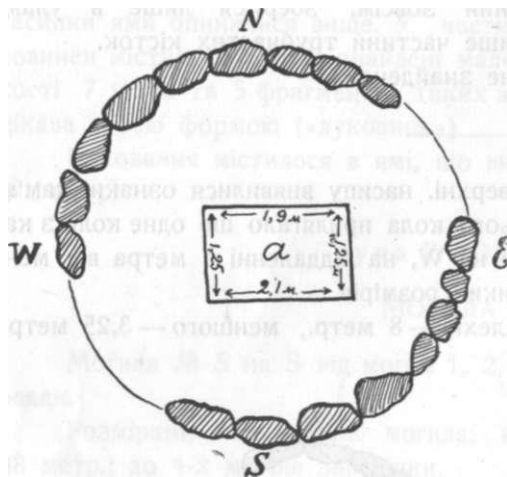
Кістяк лежить ниць (спиною доверху), головою на SE; череп трохи повернено ліворуч (на правій щоці), руки простягнено вздовж тулуба. Загальна цілість кістяка погана, заховалася лише верхня частина кістяка (тулуб) до крижових кісток, ніг немає.

Кістяк розмірами невеликий; череп розчавлений вагою землі. Речей біля кістяка не знайдено. Вважаючи на невеликі розміри кістяка, а також і на те, що кутні зуби («зуби мудрости») ще не прорізулися, поховання, на нашу думку, треба визнати дитячим або юнацьким.

У центрі великого кола кромлехів, на рівні горизонту, на глибині 3,6 метр. від верхні насипу, виявився чотирикутний обріз **могильної ями**.

На глибині 0,5 від горизонту виявилось поховання D.

Кістяк лежить на спині, покладений на сплетену з соломи або трави «циновку», руки простягнені вздовж тулуба; ноги підняті були в колінах, але під вагою землі розведені колінами

Мал. 2. Дно могили № 5 на рівні горизонту. а—Могильна яма.

назовні. У деяких місцях кістки мають ознаки пофарбовання в **червоний** колір. Орієнтовано кістяк головою на E.

Загальна цілість кістяка дуже погана, кістки остільки крихкі, що розсипаються під руками. Ознак руйнації або порушення кістяка не має. Зверху кістяк укритий був плетеною з трави «цинозкою», яка була підкладена й під ним. Жодної речі біля кістяка не знайдено.

Довжина кістяка (в скорченому положенні)—1,26 метр. Від маківки до крижових кісток—0,9 метр., довжина стегнових кісток—0,48 метр. берцових—0,42 метр.

Поховання D є похованням основним, над яким висипано було могилу № 5.

Під камінням, що накладено було в сіхдній та південній частині кола (мал. 1, b і c), нічого не було.

Поховання E.

У меншому колі (з W великого) під купою каміння розмірами **1X** метрів, на глибині 0,5 від рівня горизонту, був лише один череп, розчавлений вагою землі. Кісток від кістяка не було. Речей також не **було**

У малому колі (що містилося на **W** від великого) жодних ознак поховання не знайдено. Котлован поглиблено на **0,8 метр.** від рівня горизонту; ґрунт суцільний, материковий, без жодних ознак порушення.

Призначення цього спорудження, можна думати, було ритуальне.

Група IV.

МОГИЛА № 1.

Із зовнішнього боку могила № 1 являє невисокий насип до 1 метра заввишки, діаметром через вершину 12 метр.

Розкопи переводилися круглим котлованом діаметром 10 метр.

Середина насипу зверху вкрита була камінням, шар якого глибиною був до **0,5—0,6 метр.** ($2\frac{1}{2}$ штиха). Під камінням ґрунт м'який.

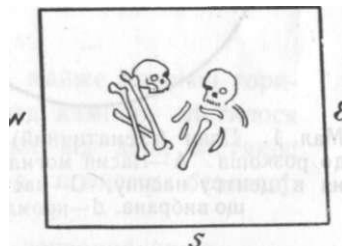
На глибині **1,5 метр.** від поверхні насипу виявилися ознаки поховання.

Поховання А.

Поховання А містилося на глибині **1,6 метр.** від поверхні насипу. Воно було подвійне. На великий жаль, поховання розруйноване.

Кістяки містилися рядом, головами на **N**. Біля західного черепа — стегнові кістки; решта кісток перемішані. Установити, в якому положенні покладено кістяки, важко, треба гадати, що вони були поховані в скорченому положенні. Кістки цілком пофарбовані в червоний колір. Жодної речі при похованні не знайдено.

Під похованням А і на **SW** від нього в горизонтальному перекрої виявляється темна пляма—обріз могильної ями.

Мал. 1. Загальний вигляд поховання А в могилі № 1.

Поховання В.

На глибині **2,5 метр.** від поверхні насипу та на 1 метр нижче поховання А, на дні могильної ями містилося поховання В, майже цілком зруйноване. Від кістяка облишився лише череп та декілька уламків трубчастих кісток, які розкидані були без ладу. Кістки пофарбовано в червоний колір.

Біля кісток, на всій площі могильної ями розкидані були маленькі фрагменти бронзового оздоблення якоїсь речі. Фрагменти остільки дрібні, що встановити по них річ неможна.

В якому положенні був кістяк, куди його орієнтовано було, встановити неможна.

Група IV. На осаді № 2.

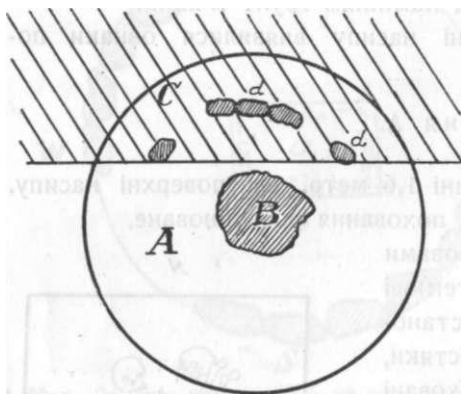
МОГИЛА № 6.

Могила № 6 має 18 метр. у діаметрі через вершину. З північного боку майже на $\frac{1}{3}$ знята. З могили брали землю для висипання будинків. У центрі могили проступає каміння, що займає невелику порівнюючи площу.

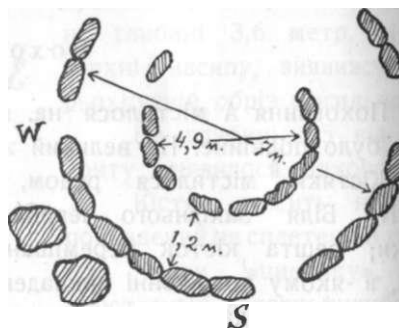
З північного боку, там, де вибрана земля, виявляються кромлехи, що ними була оточена могила.

Височина насипу—1,8 метр.

Розкопи переводилися круглим котлованом, що захоплював ко кромлехів.

Мал. 1. План (схематичний) могили № 6 до розкопів. А—Насип могили. В—Камінь в центрі насипу. С—частина насипу, що вибрана. d—кромлехи.

Мал. 2. Схематичний план розташування могили № 6.

Після перших двох штихів каміння, що було в центрі, зникло; ґрунт чорноземля.

На глибині 1 метра від поверхні насипу, в центрі знову виявилось каміння, що навалено було купою. Розмірами каміння невелике. Купа трохи продовгаста, в напрямку з Е на W. Довжина—1,9 метр., завширшки—1,5 метр.

Навколо купи, на віддаленні 2 метр., іде коло з кромлехів; за ним на 1—1,5 метр.—друге коло кромлехів; каміння в цьому колі розмірами більше, ніж у першому.

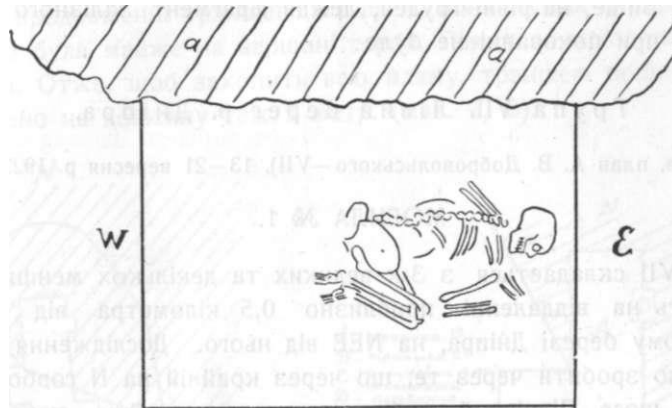
Так перше коло (внутрішнє), як і друге (зовнішнє) в деяких місцях поруйновані.

Котлован поглиблено на 1,8 метр. від поверхні насипу й кромлехи цілком було очищено від землі.

На глибині 1 метра, на S від кам'яної купи, в середині внутрішнього кола кромлехів, виявилось поховання.

Кістяк містився в скорченому положенні, головою на Е; кістяк лежав на лівому боці. Ступні ніг підібгано до крижових кісток; лікоть правої руки майже торкається колін. Загальна цілість кістяка дуже погана; кістки надзвичайно крихкі.

Жодної речі біля поховання А не знайдено.

5

Мал. 3. Загальний вигляд поховання А. а—камінна купа.

Поховання В.

На глибині 1,6—1,7 метр. від поверхні насипу, майже на рівні горизонту (а може, і на горизонті), в середині купи серед каміння містилося друге поховання (В). З камінням перемішані кістки від двох кістяків; принаймні мається дві нижні щелепи. Кістки в повному безладді; орієнтацію поховання встановити неможна.

Деякі з кісток мають ознаки пофарбовання в червоний колір.

Речей при похованні немає.

Глибше під камінням маються ознаки ще одного поховання.

Поховання С.

Поховання С містилося на глибині 2 метр. від поверхні насипу на атериковому ґрунті. Кістяк лежить на спині, орієнтований головою на W. Кістяк зруйнований, непорушеною збереглася лише нижня частина — тільки ноги. Ноги випростані; рука права простягнена вздовж тулуба, — від неї заховалася лише частина від долоні до ліктя. Верхня частина кістяка розкидана — маються лише поодинокі ребра, частки станового хребта. Щелепи зовсім немає.

Тепер цілком стає зрозумілим, чому в похованні В, що містилося ще поховання С, — було дві нижні щелепи. Одна, без сумніву, належала до поховання С і під час руйнації могили попала в каміння до поховання В. І навпаки, деякі кістки з поховання В змішалися з кістками

з поховання С, а саме на тому місці, де мусив бути шлунок ~~небіжчи~~ з поховання С, опинилися кістки ніг зверхнього поховання (В).

Ліворуч від кістяка вздовж правого боку й рівнобіжно правій ~~руці~~ аж до рівня ніг тягнеться смужка блідо-брунатного ~~кольору—ознаки~~ перетрухлого дерева,—можливо, що тут був спис.

Біля долоні правої руки містилася бронзова трьохгранчаста кінцівка стріли. Вище, на рівні грудей, лежав фрагмент залізного предмета. Інших речей при похованні не було.

Група VII. Лівий берег р. Дніпра.

(Див. план А. В. Добровольського — VII). 13—21 вересня р. 1927.

МОГИЛА № 1.

Група VII складається з 3-х великих та декількох менших горбків. Група лежить на віддаленні приблизно 0,5 кілометра від нафтового баку, на лівому березі Дніпра, на NEE від нього. Дослідження ~~цієї~~ групи потрібно було зробити через те, що через крайній на N горбок повинно було пройти шосе. Північний горбок наполовину майже потрібно було знести. Отже, аби не загинули пам'ятки, треба було терміново дослідити північний горбок, якому загрожувало руйнування. Горбок цей лежить на схилі до Дніпра, що тече на N від цієї групи. Він (горбок) являє собою продовгастий пісковий насип метрів на 11 довжини та метрів до 5 заввишки.

Після огляду цієї групи ~~взагалі~~ й північного горба зокрема в мене власне склалося враження, що горби ці є явище природне, але на них, без сумніву, можуть бути й поховання, за що свідчили кам'яні плями, які були на поверхні цих горбів. Отже, оскільки остаточно не з'ясовано було, що саме являють великі ~~горби—могили~~ насипані, чи природні підвищення місцевости, досліди мали носити інший характер, ніж звичайні розкопи могил, а саме:

Починаючи майже з подошви горба, з північного його краю (якраз із того, який мав бути знесеним), закладено траншею, що мала перерізати горбок уподовж з N на S. Протягалася траншея поступово. Перша траншея (А) закладена була на 10 метрів довжиною та 2 метри завширшки. Дослідження ґрунту виявило, що горб з цього боку є природне підвищення місцевости. ~~Ґрунт—пісок~~ жовтого кольору з тоненькими червонуватими прошарками, що ~~йшли~~ в горизонтальному напрямку. Глибше одного метра йде суцільний пісок жовтого кольору.

На віддаленні 2,3 метр. від північного краю траншеї, під східньою стіною виявлено було кістяка людини. Кістяк лежав на глибині 0,1 ~~м~~ від поверхні, на спині, головою на N. Нижні кінцевості простягнені, ~~верхні—зігнуті~~ в лікті: права рука лежала на грудях, а ліва ~~на~~ нижній частині черева. Череп розчавлений. Цілість кістяка дуже погана,

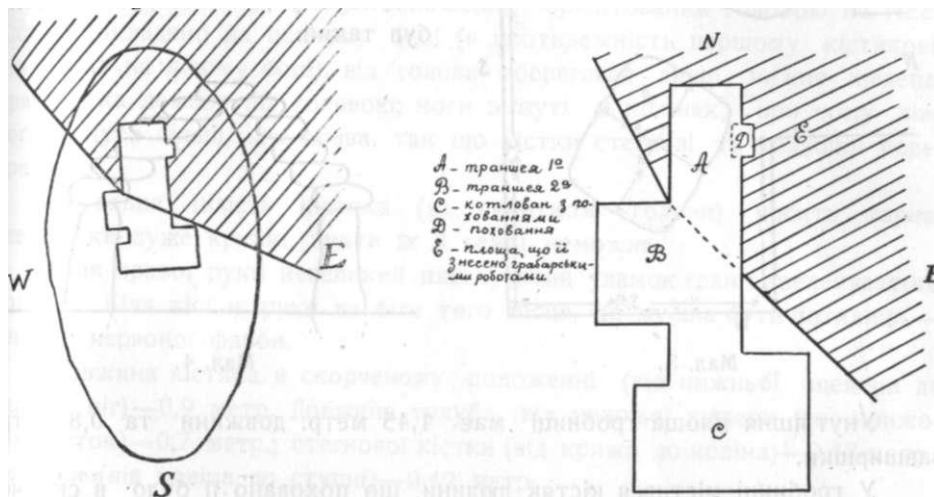
кістки надзвичайно крихкі. З кісток збереглися: трубчасті кістки рук і ніг, крижові кістки та ступні.

Довжина кістяка—1,62 метр. Будь-яких речей так біля кістяка, як і під ним не знайдено. Не помітно також і ознак труни.

Інших знахідок у цій частині траншеї не знайдено.

Траншею поглиблено на 2 метри.

При продовженні траншеї далі на S, вона мусіла перерізати кам'яну пляму, що була майже на вершині горба. Пляма ця доходила до 4-х метр. у діаметрі. Отже, щоб захопити всю пляму, траншею поширено до 5 м. і протягнуто на довжину теж 5 метр. (мал. 2, B).

Мал. 1. Заштрихованням означено площу, що її передбачалося знести.
а—поховання.

Мал. 2.

Під верхнім шаром, що досить ясно вкритий був невеликим камінням, у глибину йде суцільний шар жовтого піску, такий же самий, як і в траншеї А. Поглиблено траншею В на 2 метри. Жодних знахідок немає.

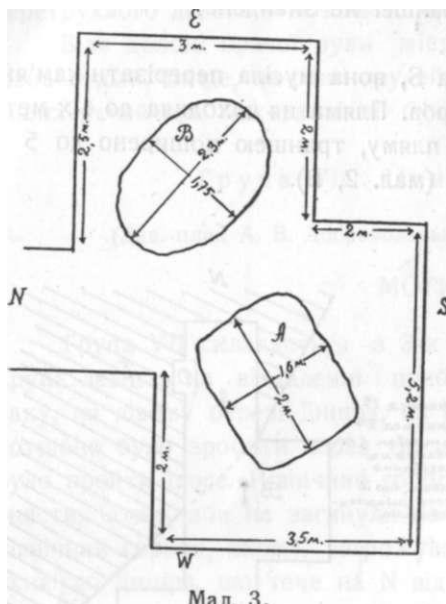
Траншею продовжено ще на S (мал. 2, С).

У центральній частині котлована С під дерновим шаром виявилось каміння, яке було складено у вигляді купи або стовпа. Стовп цей мав прямокутну форму довжиною 2 метри та 1,6 метр. завширшки. Деякі каміння по краях стоять на ребрі. Зверху впоперек стовпа лежав великий продовгастий, плескуватий камінь. Стовпа орієнтовано з NE на

У північно-східньому куті котлована виявилась така ж сама кам'яна кладка. Котлована поширена й кладка відкрита вся. Кладка такого самого характеру, як і в центрі; складена з невеликих каменів; форму має овальну. Бокові камені стоять на ребро. Діаметр по довгій осі—2,3 метр., по короткій—1,75 метр. Від центрального стовпа на 1,7 метр. на E.

Поховання В.

На глибині 1,4 метр. виявилось поховання, яке містилося в кам'яній гробниці, що зроблена була з 12 поставлених на ребро, щільно одна

Мал. 3.

однієї, кам'яних плит до 0,5 метр заввишки. Форма гробниці овальна орієнтовано її з Е на W. Зверху гробницю прикрито було камінням, що під вагою землі завалилося в середину.

Первісний вигляд гробниці сторчовому розтині, треба гадат був такий.

Мал. 4.

Унутрішня площа гробниці має 1,45 метр. довжини та 0,8 метр завширшки.

У гробниці містився кістяк людини, що поховано її було в скорчену положенні. Кістяк лежав на лівому боці, головою на Е. Ноги були зігнуті в колінах і ступні підігнуті до крижових кісток. Руки теж зігнуті, при чому лікті майже з'єднані були з колінами ніг, а долоні підкладено під голову. Кістяк зберігся сить гарно, але кістки були остільки крихкі, що взяти їх з землі цілими не було змоги. Череп довгоголовий.

Мал. 5. Горщик з поховання В. Реєстр речей, № 139). 1/4 натур. розміру.

У головах містився горщик чорної глини, розчавлений вагою землі на дві частини. Формою горщик наближається до макітри, вінця зовсім немає. Діаметр горщика—0,15 метр височина—0,11 метр.; обвід—0,5 метр. Дно—рівне (мал. 5).

Біля горщика, з південного його боку, лежали кістки тварини, а північного боку, на віддаленні 0,15 метр.,—маленький кавалочок зеленої того місцевого граніту.

Інших речей так біля кістяка, як і під ним не було

Довжина кістяка в скорченому положенні—1 метр.

Довжина: тулуба (від потилиці до крижових кісток)—0,8 метр., стегна (від крижа до коліна)—0,4 м., голяшки (від коліна до ступні)—1 0,38 метр.

Поховання А.

На глибині 1,4 метр. такого ж типу, як і попередня, гробниця з 10 поставлених на ребро, щільно одна до однієї, кам'яних плит. Дві плити в головах мають до 1 метра заввишки та 0,5 метр. завширшки. Унутрішній площі гробниці овальної форми, орієнтована з NE на SW. По довгій осі має 1,37 метр. і по короткій—0,9 метр. У гробниці містився кістяк людини в скорченому положенні, орієнтований головою на NEE. Кістяк покладено на правому боці (в протилежність першому кістякові, що лежав на лівому боці); від голови збереглася лише нижня щелепа; права рука лежала під головою; ноги зігнуті в колінах, при чому ліва нога зігнута більш, ніж права, так що кістки стегнові та голяшки перехрещені.

Загальна цілість кістяка (за виантком голови) досить гарна, але кістки дуже крихкі, зняти їх з землі неможна.

Біля правої руки невеликий плескуватий уламок граніту зеленуватого кольору. Біля тієї ж руки та біля того місця, де мусіла бути потилиця,— рештки червоної фарби.

Довжина кістяка в скорченому положенні (від нижньої щелепи до пальців ніг)—0,9 метр. Довжина тулуба (від нижньої щелепи до крижових кісток)—0,7 метр.; стегнової кістки (від крижа до коліна)—0,48 метр., голяшки (від коліна до ступні)—0,42 метр.

Жодних речей так біля кістяка, як і під ним не було.

Група Х.

МОГИЛЬНИЙ НАСИП З КАМІННЯ.

Насип зроблено було з невеликих розмірами кавалків гнейсу. Насип невисокий, складався з двох шарів каміння. Формою наближався до еліпсоїдної; орієнтовано його було по довгій осі з E на W.

Довгий діаметр мав 6,5 метр.; короткий—4,5 м.

Заввишки могила мала 0,3—0,5 метр.

У той час, коли приступлено було до дослідів, верхній шар каміння майже цілком уже знесли були грабарі, що вирівнювали площу під майдан. Через 1—2 дні від могили не лишилося б нічого.

Розкопи провадилися кесоном, що його було орієнтовано по краях світу, розмір. 5 × 4 метр.

Другий шар каміння складав наче б то коло, середина якого була вільна від каменю.

На глибині 0,45 метр. у центральній частині кесону покладено було 8 невеликих кавалків гнейсу, які склали форму невеликого кола. Під камінням нічого не було. Грунт м'який, сугісок.

На глибині 1,25 метр. виявилися під камінням перші ознаки поховання.

Після розчистки поховання виявилася така картина: кістяк надзвичайно поганої цілості, — черепа немає, з кісток залишилися тільки рештки плечових кісток, стегнової та гомілки та невеликі рештки крижових кісток. Кістки були остільки перетрухлими, що взяти їх не було ніякої можливості.

Біля гомілки знайдено фрагменти (3) вельми окисленого залізного ножа (реєстр речей № 2).

Крім того, в насипу могили, на глибині 0,8 метр. знайдено кремій блідо-брунатного кольору. Формою кремій наближається до 3-гранної призми. Неможна виключати можливості, що кремій цей міг правити за знаряддя.

Після повної розчистки, поховання було зафотографовано й зібрано.

Під похованням жодних речей не знайдено.

Орієнтовано поховання головою на Е.

Група XVI.

МОГИЛА № 1.

Група могил лежить на від водонапорної башти водотягу на віддаленні приблизно 0,5 кілом. і складається з 4-х могил.

Уся площа між залізничними путями знімається й могили 1—4 повинні будуть бути знищені.

Роботи грабарів уже почалися, і верхні шари площі вже було знято на глибину приблизно до 0,5 метр. На місцях могил облишилися лише плями з каміння.

МОГИЛА № 1. (26—29 вересня).

Котлован закладено круглий, у діаметрі 8 метр.

Грунт міцний—чорноземля.

На глибині 0,8 метр. виявилися кістки.

Поховання А.

Поховання А міститься на глибині 1 метра від поверхні могили. Кістяк у скорченому положенні, орієнтований головою на ESE. Кістяк покладено на лівому боці; череп зовсім розчавлений. Кістки майже всі

наявності, але дуже крихкі. Руки зігнуті так, що лікті майже з'єдну-
ються з колінами.

Довжина кістяка в скорченому положенні—0,8 метр.

Від потилиці до крижів—0,65 метр.

Довжина стегнової кістки—0,35 метр.

Довжина великої берцової кістки—0,27 метр.

Череп довгоголовий.

Жодних речей так біля кістяка, як і під ним не знайдено.

Поховання В.

На 0,25 метр. нижче поховання А, 0,6 метр. на Е від нього, вияви-
лося друге поховання В. Поховання дуже поганої цілості. Від кістяка
ереглися лише ноги, кістки яких переламані. Черепа та тулуба жодних
нак немає.

Кістки ніг лежали зігнутими колінами наверх. Орієнтовано це
ховання, треба гадати, було головою на Е.

Кістки пофарбовані в червоний колір.

Жодних речей біля кістяка не знайдено.

Котлована поглиблено ще на 0,4 метр. Грунт суцільний—матери-
ова глина. Плям або інших яких ознак порушення ґрунту немає.

Дослідження могили № 1 можна вважати за закінчене.

Група XVI.

МОГИЛА № 4.

(Див. схемат. план у журн. могили № 1 цієї ж групи).

Могила № 4, не почата grubарями, містилася на стерні. Діаметр
могили через вершину—12 метр., височина—до 0,7 метр.

Поверхня могили розорювалася вже не один рік. Дернового шару немає.
У центральній частині могили площа з наваленим камінням, яке лежить
без певного порядку.

Котлован закладено круглий, 6 метр. у діаметрі. Під першим шти-
ком шар каміння; ґрунт—чорноземля, міцний.

На глибині 0,7 метр. від поверхні насипу могили, в центральній ча-
стині котлована, виявилися кістки людини.

ПОХОВАННЯ А.

Поховання міститься на глибині 0,78 метр. Кістяк лежав ниць (спи-
ною доверху), орієнтовано його головою на W. Череп короткоголовий.
Юги випростані, руки простягнені вздовж тулуба. Ступні ніг, долоні
рукі та дрібні кістки відсутні. Загальна цілість кістяка погана, кістки
Уже крихкі та переламані.

Довжина кістяка (міряно по наявних кістках)—1,05 метр. Довжина
стегнових кісток—0,35 метр.

Жодних речей так біля кістяка, як і під ним не знайдено.

МОГИЛА № 2.

(Див. схемат. план у журн. могили № 1 цієї ж групи).

Насип могили зняли вже були до половини грабарі, так що новити розміри могили остаточно неможна було. Приблизно діаметр через вершину був 10—12 метр. Височина—до 1 метра. (У центральній частині грабарі покинули маяк, по якому можна було гадати про височину могили).

По площі насипу могилу викладено було камінням, його зняли вже грабарі. На поверхні залишилися лише невеликі рештки цього каміння. Розкопи провадилися круглим котлованом 5 метр. у діаметрі.

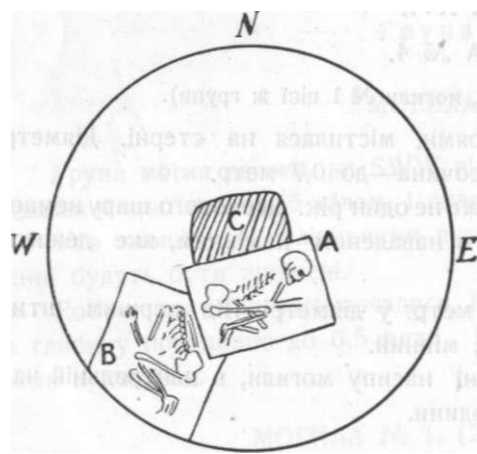
ПОХОВАННЯ А.

На глибині 0,8 метр. (по маяку, що залишився в центральній частині могили), в південній половині котлована виявилося поховання. Кістяк містився з південного боку маяка і частково підходив під нього. З огляду на це маяк з S знято й поховання цілком виявлено.

Кістяк лежав у скорченому положенні, на лівому боці. Орієнтовано його було головою на E. Загальна цілість кістяка дуже погана. Череп розчавлений на дрібні шматки; трубчасті кістки майже всі переламані й крихкі настільки, що зняти їх з ґрунту не було можливим.

Жодних речей так біля кістяка, як і під ним не знайдено.

Поховання містилося на рівні горизонту.

Мал. 1.

А—поховання зверхнє (журн. поховання А)
В—поховання нижнє (журн. поховання В)
С—маяк у центрі котлована.

Кістяк покладено було в скорченому положенні, орієнтовано на N. Загальна цілість кістяка дуже погана. Черепа зовсім немає; трубчасті кістки рук та ніг збереглися; збереглися також і крижові кістки. Кістяк лежав на правому боці, в протилежність кістякові в похованні А. Долоні рук та кістки ніг пофарбовані в червоний колір.

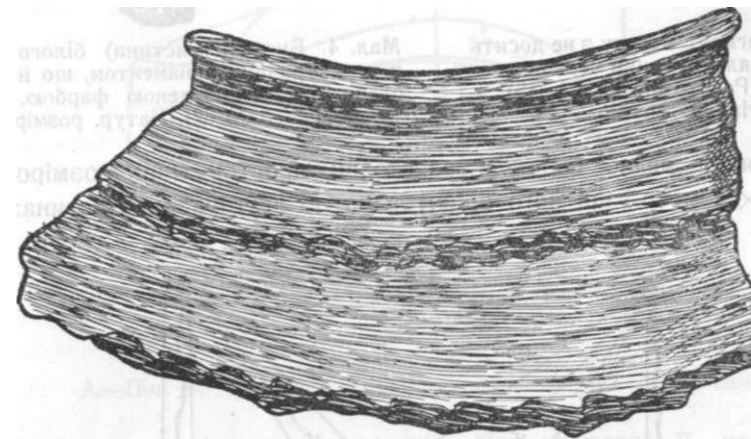
Жодних речей так біля кістяка, як і під ним не знайдено.

XI. ЗЕМЛЯНКИ.

Землянка № 8.

Землянка № 8 (див. план, що його склав А. В. Добровольський) лежить майже на самому краю кар'єру в районі будівництва силової станції. Місцевість являє спуск до Дніпра в SE напрямку. Через це й котлован для розкопів я примушений був закласти, орієнтуючись не по головних частинах світу, а по другорядних (NE, SE, SW, NW).

Поверхня ґрунту на місці землянки являла невелику западину до 0,4 метр. завглибшки й формою наближалася до кола в 4 метри в діаметрі. Дерновий шар, так у самій западині, як і навколо неї, не має ознак руйнації, лише в північній частині викопана невелика прямокутна ямка; тут, очевидно, передбачалося закріпити кінець дроту, що мав підтримувати телеграфного стовпа.

Мал. 1. Фрагмент посуду з випаленої глини жовтого кольору. (Реєстр речей, № 44). Нат. розмір.

Котлован закладено розміром 7 × 7 метр. Жодних знахідок, крім одного фрагменту посуду, дерновий шар не дав. Фрагмент від посудини з випаленої глини червоного кольору, без орнаменту. Посудина зроблена на ганчарському колі¹⁾. Глубина дернового шару—0,2 метр.

Під дерновим шаром іде сучасний гумусовий шар супіску до 0,5 м. глибини. Цей супісковий шар дав знахідки фрагментів посуду з випаленої глини (за реєстром речей—№№ 4—44).

На глибині 0,7 метр. (північно-східня стіна котлована) посеред котлована виявилася темна пляма, що формою своєю наближалася до прямокутника з округлими кутами. Навколо плями ґрунт—супісок. Понад краєм плями, з внутрішнього боку, трапляються рештки печини, що вкраплюються окремими невеличкими плямами.

¹⁾ За реєстром речей—№ 3.

У східньому куті плями виявилися рештки печини **цільним про шарком**.

На глибині 1,15 метр. (північно-західня стіна котлована) виявилася долівка землянки, а з нею й форма самої землянки.

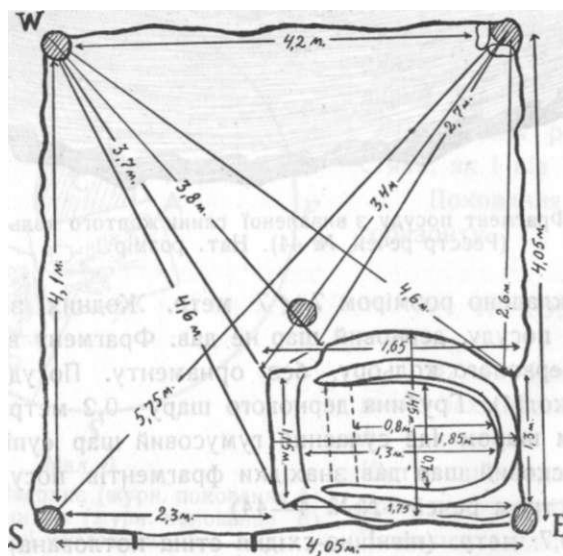

Мал. 3. Фрагмент посуду з випаленої глини червоного кольору; з рисковим (лінійним) орнаментом (Реєстр речей, № 58).
Натур. розмір.

Мал. 2. Фрагмент посуду з не досить гарно випаленої глини червоного кольору. (Реєстр речей, № 45).
Натур. розмір.

Мал. 4. Буса (намистина) білого кольору з геометричним орнаментом, що його зроблено блакитно-зеленою фарбою. (Реєстр речей № 62). Натур. розмір.

Землянка являє собою квадратний прямокутник розміром приблизно 4×4 метр., що його орієнтовано по другорядних частинах світу.

Мал. 5. Загальний план землянки № 8.

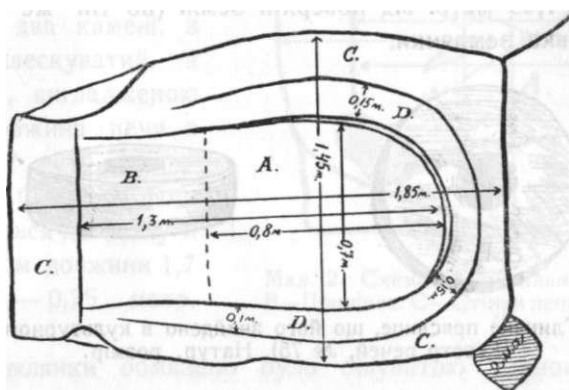
По чотирьох кутах землянка має ями для стояків, що на них лежав дах. Така ж сама яма й серед землянки, для стовпа, що підтримував верх даху (мал. 1).

У східньому куті землянки міститься піч овальної форми, зроблена з валькованої глини (див. мал. 2). Вихід, очевидно, був на SE.

Долівку землянки, як і стіни її, вимазано було глиною, яка на долівці являє шар валькованої глини до 0,01 метр. товщини; поверхня долівки досить рівна, білуватого кольору.

Піч зроблено з валькованої глини; форму піч має еліпсоїду, що його покладено на прямокутній підмурок. Який верх мала піч, чи було склепіння, чи ні—сказати важко. У довжину піч має з підмурком 1,85 метр. і джерелом виходить на SW; ширина печі з підмурком—1,45 м. Сама піч з припічком має 1,3 м довжини, а без припічка—0,8 м. Завширшки піч—0,7 метр.

Долівка печі (черинь), з вирівняної опаленої глини сірого кольору майже цілком збереглася.

Мал. 6. Землянка № 8. План печі:
А.—Піч. В.—Припічок. С.—Підмурок печі. Д.—Стінки печі.

З південно-західного боку печі, біля челюстей її, насипано було досить грубий прошарок попелу та дрібного вугілля, серед якого знайдено було досить багато решток риб'ячих кісток, рештки пташиних кісток, кісток тварин,—взагалі їжі мешканців землянки. Крім решток їжі, в цьому прошарку попелу знайдено було: фрагменти залізного предмета (ножа), залізного цвяха та циліндричної форми буси білого кольору з геометричним орнаментом блакитного кольору.

ЗЕМЛЯНКА № 1.

(Див. план, що його склав А. В. Добровольський).

Землянка № 1 міститься на південно-східньому схилі до Дніпра й уявляє собою западину, що формою своєю наближається до овалу. Довжина западини—6 метр., ширина—4 метри.

Дерновий шар не має ознак порушення.

Котлован для розкопів закладено в довжину 9 метр., у ширину—метр., у напрямку з NW на SE.

З метою вирівняння площі котлована по горизонту, спершу взято північно-західню половину на два штихи, сплазуючи поволі до **південно-**східнього краю.

Дерновий шар жодних знахідок не дав.

Під дерновим шаром ґрунт у середині котлована темного кольору, в той час, коли по краях більш блідий.

На глибині 0,8—0,9 метр. (міряючи по північно-західній стінці), по краях темної плями (землянки) з унутрішнього боку трапляються **про-**шарки білуватої глини, очевидно рештки обмазки стін землянки.

Решток даху не помітно.

На глибині 0,5 метр. приблизно в центрі котлована, трохи ближче до південно-східнього краю,—**прошарок** білої валькованої опаленої **глини**—рештки печі.

На глибині 1,65 метр. від поверхні землі (по тій же північно-західній стінці)—**долівка** землянки.

Мал. 1. Глиняне п'яслице, що його знайдено в культурному шарі. (Ревстр речей, № 75). Натур. розмір.

Після розчистки всієї землянки виявилася така картина:

Землянка являє прямокутник трохи неправильної форми (передня частина ширша, ніж задня), викопаний у ґрунті на глибину 0,7—0,8 м. Стіни землянки орієнтовано по другорядних частинах світу (**HW**, **NE**, **SE**, **SW**).

Розміри землянки такі: **NW стіна—3,5 метр.**; **NE стіна—4,1 метр.**, **SE—3,8 метр.**, **SW—4,25 метр.** (див. мал. 4).

По чотирьох кутах маються ями для стовпів, що на них лежав дах землянки. В ямі, що в східнім куті землянки, за піччю, знайдено рештки перетрухлого дерева (дуба?) від стовпа.

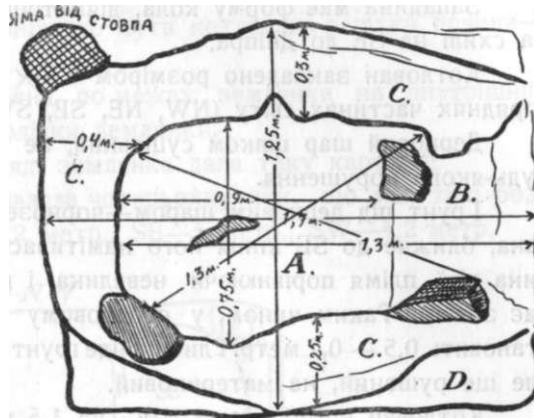
Решток даху не знайдено—**можливо**, що він був з хмизу, а зверху присипаний землею, через що ніяких ознак його й не залишилося.

Вихід, натурально, треба припустити, був на **SE**.

З цього ж південно-східнього боку землянки, за межами її, містилися шість камінків з місцевого гнейсу, з них 4 лежали в ряд у напрямку з **Е** на **W**, а два окремо—один на **S** від них, на віддаленні 0,3 метр, а другий—на **N**, на віддаленні 0,25 метр. Крайній на **Е** з 4 каменів, що лежать уряд, є частиною жорна. Це є плескуватий кавалок граніту (гнейсу), півкруглої форми з ознаками круглої дірки, що була посеред жорна.

Робоча частина згладжена, а нижня—нерівна; лежало жорно нерівною частиною доверху.

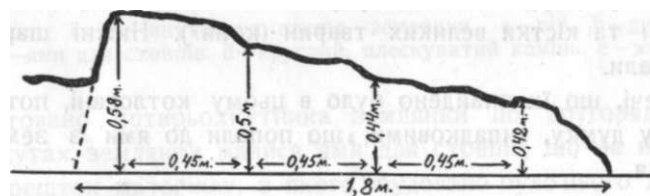
У східньому куті землянки, праворуч від входу містилася піч. Нижня частина печі являє прямокутник з валькованої глини, на якому збудовано було саму піч також з глини. Від стінок самої печі заховалися лише невеликі рештки до 0,1 метр. заввишки та 0,25—0,4 метр. глибини. Під долівку (черинь) печі підкладено плескуваті кавалки місцевого гнейсу а зверху змазано було глиною. У задній частині печі, на стінці плескуватий камінь (нейс), який попав сюди, треба гадати, випадково. У передній частині печі, на припічку теж два камені, з яких один плескуватий, з досить рівною, вигладженою поверхнею. Довжина печі з підмурком—1,7 метр., ширина—1,25 метр. Сама піч формою наближається до овалу й має з припічком довжини 1,7 метр, ширини—0,75 метр. (див. мал. 2).

Мал. 2. Схематичний план печі: А —Піч. В—Припічок. С—Стінки печі. Д—Підмурок.

Стіни землянки обмазано було білуватою глиною, рештки якої обвалились і лежали попід стінами; їх можна було помічати так на самій долівці, як і в шарі землі, що ним було засипано землянку.

Долівка зроблена з валькованої глини й рівненько загладжена, колір долівки білуватий, як і стін.

Мал. 3. Схематичний профіль печі.

Біля печі досить грубий прошарок попелу, а під ним долівка має червонуватий колір—ознаки того, що попіл вигортався гарячим ще.

Ям-смітників у самій землянці не знайдено.

Взагалі треба зазначити, що культурний шар на всій площі землянки невеликий. Він дав рештки їжі мешканців—кістки тварин, птахів та рибу; з предметів—фрагменти посуду, один цільний залізний ніж і один фрагмент такого ж ножа, глиняне пряслице. Кераміка в більшості посить поганого випалу, без орнаменту.

Котлован III.

ЗАПАДИНА № 2.

(По плану А. В. Добровольського зазначено під № 2).

Для дослідів узято западину, що лежить поруч з землянкою № 1 на **NE** від неї, на віддаленні 6 метр.

Западина має форму кола, діаметром приблизно 4,5 метр., і лежить на схилі на **SE** до Дніпра.

Котлован закладено розміром 6,5 X 7,5 метр. і орієнтовано по дугорядних частинах світу (**NW, NE, SE, SW**).

Дерновий шар цілком суцільний, не має жодних ознак руйнації чи будь-якого порушення.

Ґрунт під дерновим шаром—чорноземля (суглинок). У центрі котлована, ближче до **SE** кінця його намітилася пляма темного кольору. Глибина цієї плями порівнюючи невелика, і на глибині 1 метра пляма зникає зовсім. Таким чином, у сторчовому розтині глибина темної плями становить 0,5 — 0,7 метр. Глибше йде ґрунт глиняний темно-жовтого кольору, але ще рушений, не материковий.

Котлован погбилено: з —на 1,5 метр., з **NE**—на 1,2 метр., з **SE**—на 1,0 метр., з —на 1,2 метр.

Дно котлована, після зачистки, являє суцільний глиняний ґрунт, без жодних ознак порушень.

Не помітно також і жодних ознак землянки чи інших будь-яких споруджень. Очевидно, це була або природна западина, або, певніше, якась яма (можливо, що недобудована землянка). Вивчення ґрунту в котловані переконує в тому, що тут землянки не було.

Що ж до знахідок, то верхні шари дали такі речі: залізний ніж невеликих розмірів, фрагменти посуду з випаленої глини, без орнаменту, уламки печини та кістки великих тварин (**коня?**). Нижні шари жодних знахідок не дали.

Отже, речі, що **їх** знайдено було в цьому котловані, потрібно вважати, на нашу думку, випадковими, що попали до ями з землею, якою засипалася яма.

ЗЕМЛЯНКА № 5.

(Див. план А. В. Добровольського).

Землянка № 5 міститься на **NE** від розкопаної перед цим запади № 2 на віддаленні 10 метр.

Із зовнішнього вигляду до розкопів землянка являла западину в ґрунті; формою наближалася до кола приблизно 5 метрів у діаметрі. Дерновий шар у западині цілий, за винятком **SE** частини, де були три свіжо-викопані невеличкі ями.

Котлован розмірами 7,5 X 7 метр. орієнтовано по другорядних частинах світу (NW, № NE, SE, SW).

Дерновий шар дав знахідки фрагментів посуду з випаленої глини без орнаменту, кістки тварин та кавалок жужелиці.

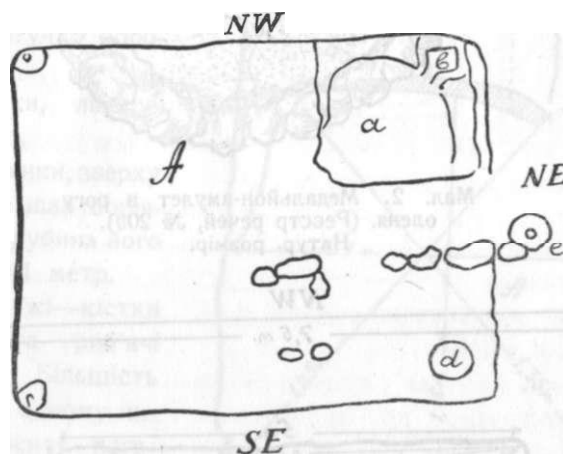
Під дерновим шаром у середині котлована ґрунт темного кольору у формі круглої плями. Під стінками котлована ґрунт глинуватий, темно-жовтого кольору, міцний.

На глибині 0,02 метрів виявилися ознаки меж землянки у вигляді чотириохкутника, а ближче до північного кута котлована рештки печини— ознаки того, що тут була піч.

Після розчистки дна котлована, по межах землянки на внутрішній площі землі було вибрано до долівки землянки.

У розчищеному зовсім вигляді землянка дала таку картину:

Формою своєю землянка уявляла чотириохкутник, що мав такі розміри: NW стіна—5 метр., NE—4,2 метр., SE—5 метр., —4,2 метр.

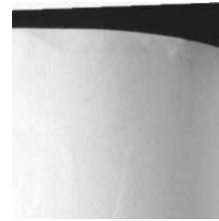
Мал. 1. А—внутрішня площа землянки. а—піч. б—димар. с—ями для стовпів. d—круглий, плескуватий камінь. е — жорно.

Орієнтовано чотириохкутника землянки по другорядних частинах світу. По кутах землянки малися ями для стовпів, що на них лежав дах. Будь-яких решток матеріалу, з якого збудовано було цього даха, не знайдено. Очевидно, це були дерев'яні жердини або навіть хмиз, засипаний зверху землею.

Вихід із землянки був на це є властивість цієї землянки, що відрізняла її від попередніх (які всі мали вихід на SE).

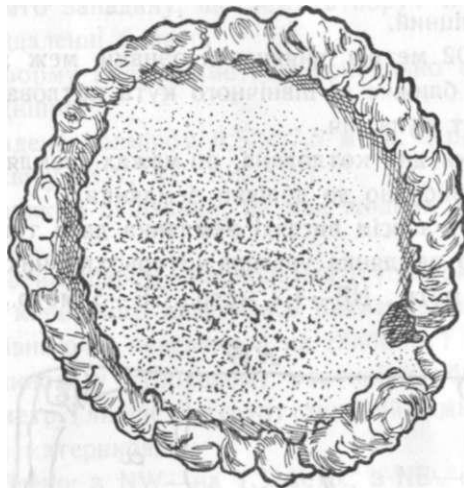
Унутрішній вигляд:

Долівку землянки зроблено з валькованої глини жовтого кольору. Поверхня долівки не зовсім рівна й у деяких місцях має поглиблення, хоча й невеликі. Перед піччю долівка має темний колір—рештки про- шарку попелу.

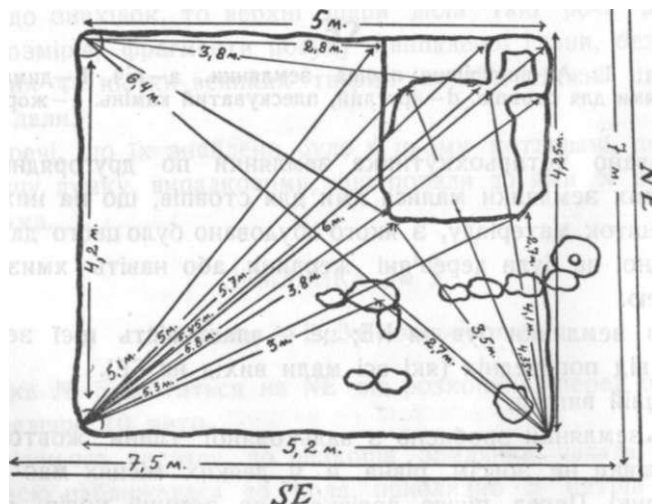
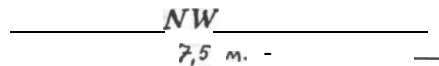

Стіни з середини обмазані глиною такого ж жовтого кольору, як і долівка.

Північний кут землянки займає досить великих розмірів піч, що міститься праворуч від входу. Піч являє собою чотирикутник з вальковою глини, на якому виліплено, також з глини, перека́т («свод»), що з

Мал. 2. Медальйон-амулет з рогу оленя. (Реєстр речей, № 200).
Натур. розмір.

Мал. 3. Загальний план землянки № 5.

заднього боку мав у середині півкруглу форму. Про це свідчить частина перекаату, яка збереглася в задній частині печі.

Черинь рівний, зроблений з глини, дуже опалений, сірого кольору. Зберігся він досить гарно. **Припічок—невеликий.**

У північному куті залишилися рештки глиняного димаря чотирьох-кутньої форми.

Перед піччю досить значний прошарок попелу.

Починаючи від входу, в напрямку на SW, рівнобіжно печі, іде ряд каміння, що доходить майже до середини землянки. Тут стоїть камінь, поставлений на ребро, а біля нього—два менші камені. Між цим каменем та SE стіною землянки лежать ще два невеликі камені.

Таке положення каміння робить враження, ніби східний уг землянки було відгороджено. Майже в самому східньому куті лежав круглий, плескуватий камінь, без сумніву штучно оброблений.

Зовні землянки, ліворуч входу лежало жорно.

У середині землянки, зверху долівки, культурний шар порівнюючи невеликий. Грубина його доходила до 0,05—0,1 метр.

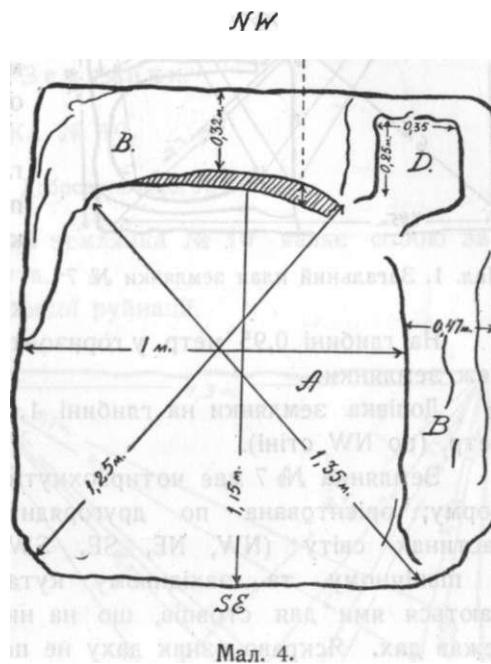
Він дав рештки їжі—кістки тварин, пташині та риб'ячі фрагменти посуду. Більшість фрагментів належала одному чималому горщику досить поганого випалу. Глина з домішкою мушлі. Горщик - конічної форми, з рівним дном; вінце відігнуто наверх. На плечах горщика досить глибоко врізаний хвилястий орнамент. (Див. щоденник, землянка № 8, мал. 1).

Серед інших речей потрібно відзначити медальйон-амулет з рогу оленя та амулет, що його зроблено з кістки тварини.

Амулет з кістки тварини являє собою суглоб з ноги тварини з провірченою з одного боку круглою діркою, крізь яку протягалася стьонжка або мотузок (мал. 2).

Амулет з рогу оленя є нижня частина рогу, одпилена на взірць медальйону, грубиною до 2-х сант. (мал. 3).

Нарешті, потрібно відзначити ще уламок трубчастої кістки тварини з провірченою маленькою дірочкою.

Мал. 4.

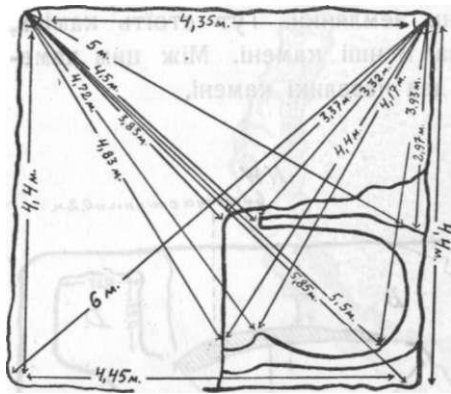
- A—піч.
- B—стілки.
- C—рештки склепіння печі (перекаату).
- D—димар.

Група XI. Землянки.

ЗЕМЛЯНКА № 7.

(Див. план А. В. Добровольського).

Землянка № 7 являє собою западину круглої форми, до 5 метр. у діаметрі й міститься на південно-східному схилі до Дніпра, на віддаленні 10—12 метр. на Е від землянки № 5.

Мал. 1. Загальний план землянки № 7.

Дерновий шар не має ознак порушення.

Розкопи котлованом розмірами 7 X 75 метр. Перші два штихи (дерновий та дальший) ґрунт—чорноземля, міцний. З находок—фрагменти посуду—простого з рисковим орнаментом; кістки тварини, печина.

Середні штихи (3-5)—фрагменти глиняного посуду, без орнаменту, печина, вугілля (в дуже обмеженій кількості), уламки рогу оленя (?).

На глибині 0,7 метр., у східному куті котлована виявилися ознаки печи.

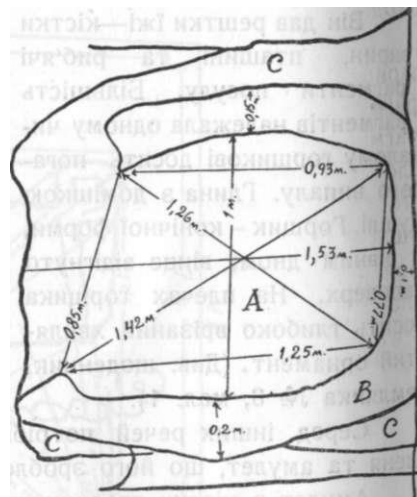
На глибині 0,95 метр. у горизонтальному розтині проявилися ознаки меж землянки.

Долівка землянки на глибині 1,38 метр. (по NW стіні).

Землянка № 7 має чотирикутну форму; орієнтована по другорядних частинах світу (NW, NE, SE, SW). У північному та західному кутах маються ями для стовпів, що на них лежав дах. Яскраво ознак даху не помітно. (Розміри землянки див. мал. 1).

Вихід із землянки на SE.

Праворуч від входу, в східному куті землянки міститься піч. На підмурку з валькованої глини містилася піч у плані овальної форми. Челюсті (склепіння) печи обвалилися й лежали на черені шаром 8-10 сантим. grubини. Черень з вирівняної глини перепаленої, сірого кольору. (Розміри печи див. мал. 2).

Мал. 2. План печи: А—піч. В—стінки печи. С—підмурок печи.

Біля печи на долівці прошарок попелу та решток дрібненького вугілля, а долівка має червонуватий колір.

Долівка на всій площі землянки з валькованої глини; поверхнею не дуже рівна.

Стіни обмазані були глиною.

Культурний шар на площі землянки не дуже грубий і містив у собі головним чином рештки їжі мешканців—кістки тваринні та пташині, а особливо у великій кількості риб'ячі кістки.

Крім решток їжі, в культурному шарі знайдено також і фрагменти посуду з випаленої глини з рисковим орнаментом та простого, фрагмент амфороподібного посуду з червоної глини.

Речей побутових не знайдено.

У землянці № 7 особливу увагу звертає на себе піч. Вона нижча і розмірами значно більша, ніж у попередніх землянках. Піч займає майже четверту частину всієї площі землянки.

Група XI. Землянки.

ЗЕМЛЯНКА № 10.

(Див. план А. В. Добровольського).

Із зовнішнього боку, на поверхні землянка № 10 являє собою за-
падину, що мала форму простого кута.

Дерновий шар не мав ознак великої руйнації.

Землянка містилася на південно-східньому схилі до Дніпра.

Котлован закладено приблизно 7×7 метр.

Дерновий шар, як і взагалі верхні штихи, жодних знаходок не дав. Грунт—чорноземля—міцний.

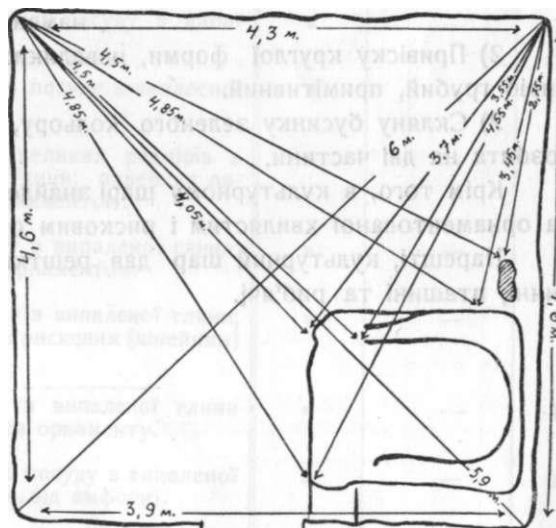
На глибині 0,92 метр. (по NW стінці) виявилися межі землянки. У східньому куті—ознаки печі.

На глибині 1,4 метр.—Долівка землянки.

Загальна картина така:

Землянка має форму чотириохкутника, орієнтована по другорядних частинах світу (NE, SE, SW). Передня стіна, там, де містився вхід (SE), трохи коротша, ніж задня (NW). (Розміри див. на мал. 1).

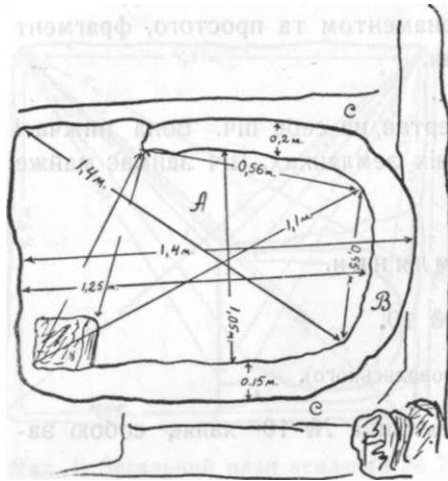
Вихід із землянки був з південного сходу, в напрямку до Дніпра.

Мал. 1. Загальний план землянки № 10.

По трьох кутах маються ями для стовпів, що на них лежав дах Четвертої ями (за піччю) знайти не вдалося. Жодних ознак даху не помітно.

Праворуч від входу, в східньому куті, піч. На прямокутному підмурку з валькованої глини містилася сама піч овальної форми. Чолостей (склепіння) не збереглося. Черинь з вигладженої, випаленої глини сірого кольору, зберігся досить гарно (Розміри печі див. мал. 2).

Мал. 2. План печі. А—піч. В—стінки печі. С—підмурок печі

Перед піччю досить значний по площі прошарок попелу та решток дрібного дуже вугілля. Я

Долівка на всій площі землянки з валькованої глини, не дуже рівна.

Стіни були, треба гадати, обмазані глиною, рештки якої можна мічати попід краєм землянки.

Культурний шар порівнюючи негрубий, збільщується в напрямку до печі.

З речей він дав:

1) Бронзову сережку у вигляді місячка, з одламаним вушком. Орнаменту на сережці немає.

2) Привіску круглої форми, невеликих розмірів, зроблену з олива. Виріб грубий, примітивний.

2) Скляну бусинку зеленого кольору, маленьку розміром. Бусинка розбита на дві частини.

Крім того, в культурному шарі знайдено фрагменти кераміки простої та орнаментованої хвилястим і рисковим орнаментом.

Нарешті, культурний шар дав рештки їжі мешканців—кістки тваринні, пташині та риб'ячі.

РЕЄСТР РЕЧЕЙ,

до їх знайшов підчас археологічних розкопів на території Дніпрель-
стану в селі Кічкасі, Запорізької округи, Петро Іванович Смолічев
у серпні—жовтні місяці року 1927.

№№ і за- ре- ос	за- тим яїнк.	Назва та короткий опис речей	тер	Розмір або вага
		X. Могила з камінним насипом. (Див. план, склад. А. В. Добровольським-X).		
		Тип поховання — трупопокладання.		
		Кремій брунатного кольору, досить грубий; формою наближається до трьох- гранної призми.	Кремій	
		Фрагмент залізного ножа; дуже окис- лений. Розпався на три частини.	Залізо	
		XI. Землянка № 8.		
3-8	1—6	Фрагменти посуду з випаленої глини; без орнаменту.	Глина	
9-36	7-34	Фрагменти посуду з випаленої глини; без орнаменту.		
37-41	35—39	Фрагменти від вінців посуду з випа- леної глини.		
42-43	40—41	Фрагменти донець посуду з випаленої глини.		
44	42	Фрагмент досить великих розмірів з верхньої частини посудини; поверхня оз- доблена хвилястим орнаментом.		
45-53	43-51	Фрагменти посуду з випаленої глини; оздоблені хвилястим орнаментом.		
54-58	52—56	Фрагменти посуду з випаленої глини; оздоблені рівнобіжним рисковим (лінейним) орнаментом.		
59	57	Фрагмент посуду з випаленої глини червоного кольору; без орнаменту.		
60	58	Фрагмент ручки від посуду з випаленої гарно глини (очевидно, від амфори).		
61	59	Кавалок залізної жужелиці.		
62	60	Намістина (буса) з непрозорої маси білого кольору; поверхня оздоблена фарбо- ваним геометричним орнаментом (зеленого кольору). Форма циліндрична з перехва- тами по краях.		Довжина 1,2 сант., діаметр 0,7 см.

Ю О ГО	N K P O C M	Назва та короткий опис речей	Матеріал	Розмір або вага
63	61	Фрагмент залізного ножа, зігнутий на взірєць латинської літери S. До одного краю вужчий.	Залізо	Довжина 8,2 см., ширина 2 см. з ширшого кінця; з вужчого 1 см.
64	62	Фрагмент залізного цвяшка, 4-хкутного в перекрої.		Довжина 2,5 см.
65	63	Рештки кісток птахів, що їх знайдено на долівці землянки, в культурному шарі.		
66	64	Рештки риб'ячих кісток; знайдені на долівці землянки, в культурному шарі.		
67	65	Мушля та вугілля з культурного шару		
68	66	Фрагмент костяного предмета.	Кість	Довжина 3 см.
69	67	Рештки кісток тварин, що їх знайдено в культурному шарі землянки.		
70	68	Брусок з темного каминю (лупак?).	Камінь	
71	69	Камінь (місцевий гнейс) яйцеподібної форми — можливо, що зернотерка.		
72	70	Камінь (місцевий гнейс) плескуватої круглої форми, вигладжений.		
73	71	Зразки опаленої глини (печини) з печи землянки.	Глина	
74	72	Зразки перепаленої глини з долівки (поду) печи.		
Землянка № 1.				
75		Пряслице з випаленої червоної глини; плескувате, по формі нагадує коліщатко.		Діаметр 3 см. товщина 1 см.
76		Маленький залізний ніж з вістрям для держака; гострий з одного боку.	Залізо	Довжина лева 4,5 см., довжина всього ножа 7,4 см.
77		Фрагмент залізного ножа (лезо), досить вузький, гострий з одного боку.		Довжина 8 см.; ширина 1 см.
78		Кістки птахів, знайдені в культурному шарі землянки.		

№ з. черг.	Г. Римської імперії	Назва та короткий опис речей	Матеріал	Розмір або вага	Кількість
					2
79	5	Рештки риб'ячих кісток та мушлі, знайдені в культурному шарі землянки.	-	—	-
80	6	Рештки перетрухлого дерева (дуба?) від стовпа, що підпирав дах землянки в східньому куті (за піччю).	Дерево		3
81	7	Фрагмент денця посуду з випаленої глини сірого кольору.	Глина		1
82	8	Фрагмент вінця від посуду з випаленої глини; по верхньому краю вінця оздоблений рисковим орнаментом. Розламаний на дві частини.	»		1
83	9	Фрагмент посуду з випаленої глини, оздоблений лінійним та хвилястим орнаментом.			1
84-91	10-17	Фрагменти посуду з гарновимученої та випаленої глини (амфор?), без орнаменту.	»	—	8
92-93	18-19	Фрагменти глиняного посуду (дуже малі) з рештками кольорової поливи.		—	2
94	20	Кістки тварин, знайдені в культурному шарі землянки.	—	—	—
5-112	21-38	Фрагменти посуду з випаленої глини, без орнаменту.	Глина	—	18
113	39	Зразки печини від пічки (печина).	»	-	-
114	40	Уламок (половина) жорна з діркою посередині.	Камінь	Діам. 0,48 см., діам. дірки 0,08 м.	1
115	41	Уламок жорна менших розмірів, ніж попередній, продовгастої форми.		Довж. 0,3 м., шир. 0,15.	1
116	42	Уламок (половина) жорна, подібний до фрагменту, що під № 40, трохи більший.	»	Діам. 0,45 м., діам. дірки 0,1 м.	1
117	43	Частина плескуватого каменю, поверхня якого згладжена; формою наближається до шостикутника.		Довж. 0,28 м., шир. 0,2 м., груб. 3,5 см.	1
		Западина № 2.			
11	1	Залізний ніж невеликих розмірів, з плескуватим стержнем для держака. Лезо сточене.	Залізо	Довж. всього ножа 9 см., довж. леза 4,8 см., шир. 1 см.	1

Загальн. № за черг я	№№ за окремим пам'ятник	Назва та короткий опис речей	Матеріал	Розмір або вага
119	2	Кавалок опаленої глини, поверхня з одного боку рівенько загладжена, а з другого — костру бата.	Глина	—
120	3	Річна мушля.	—	-
121--123	4-6	Фрагменти посуду з випаленої глини, без орнаменту.	»	— ■
124	7	Кавалок печини. плескуватий, грубий; з одного кінця півкругла виїмка. Поверхня з одного боку рівна, з відбитками дрібної мушлі.	Глина	Довж. 14 см., шир 10 см., грубина 4 см.
125	8	Кістки тварини.		
Група VII. Лівий берег Дніпра.				
Могила № 1.				
126--136	1-11	Фрагменти посуду з випаленої глини, без орнаменту.	Глина	—
137—38	12-13	Фрагменти від вінця посуду з випаленої глини, без орнаменту. №№ 1 – 13 знайдено у верхніх шарах.	»	
139	14	Горщик з випаленої глини, без орнаменту, розчавлений вагою землі на дві частини. Знайдено при похованні В.	Глина	Діаметр 15 см., височина 11 см., обвід 50 см.
140	15	Маленький кавалок граніту зеленуватого кольору. Знайдено при похованні В.	Граніт	
141	16	Кістки тварини, знайдені в похованні В.	Кість	—
142	17	Кавалок граніту зеленуватого кольору плескуватої продовгастої форми. Знайдено в похованні А.	Камінь	Довжина 10 см., шир. 4,5 см.
143	18	Ґрунт (пісок) з поховання А з ознаками червоної фарби.	—	—
144	19	Черепок кістяка з поховання В.	—	—
145	20	Кістки від кістяка з поховання В.		

№ з'явл. в ерэг. — №№ за окремим пам'ятник	Назва та короткий опис речей	1 Матеріал	Розмір або вага	Кількість	
	Землянка № 5				
146	1	Фрагмент вінця з посуду з випаленої глини темно-сірого кольору, без орнаменту. Знайдено в зверхньому дерновому шарі.	Глина	—	1
150	2-5	Фрагменти посуду з випаленої глини; без орнаменту. Знайдено в зверхньому дерновому шарі.	»	—	4
151	6	Кістки тварин; знайдені в зверхньому, дерновому шарі.	—	—	—
152	7	Кавалок жужелиці; знайдено в зверхньому, дерновому шарі.	—	—	1
153	8	Штучно оброблений камінь; міг правити за мотику або якесь інше знаряддя.	Камінь	—	1
180	9—35	Фрагменти посуду з випаленої глини; без орнаменту.	Глина	—	27
182	36-37	Фрагменти від вінця посуду з випаленої глини. Один з хвилястим орнаментом та дірочкою.	»	—	2
183	38	Кремій від кресала, вкритий білою патиною.	Кремій	—	1
184	39	Кавалок жужелиці.	—	—	1
185	40	Невеликий уламок вапняку (?).	Камінь	-	1
189	41—44	Кісточки для гри, невеликих розмірів.	Кість	—	4
190	45	Кісточка для гри, така ж, як і попередні, тільки більшого розміру.	»	—	1
193	46-48	Фрагменти маленьких кісточок для гри.	»	—	3
197	49-52	Фрагменти посуду з випаленої глини, з рисковим орнаментом.	Глина	—	4
198	53	Уламок кістки тварини з провірченою діркою.	Кість	—	1
199	54	Кістка тварини з провірченою діркою; очевидно, амулет.	»	—	1
200	55	Медальйон (амулет) з рогу благородного оленя.	Ріг	Діаметр 7 сант.	1
201	56	Риб'ячі кістки, що їх знайдено в культурному шарі.	—	—	—
202	57	Череп кішки (?), що його знайдено в насипу землянки, зверху культурного шару.	—	—	—

ЗГЛ а	№ 57 № 58 № 59 № 60 № 61 № 62 № 63	Назва та короткий опис речей	Розмір 206
	203 58	Мушля, що знайдено в культурному шарі.	
	204 59	Кістки пташині, що їх знайдено в культурному шарі.	
	205 60	Кістки тварин, що їх знайдено в культурному шарі.	
	206 61	Зразки печини, з культурного шару.	
	207 62	Фрагменти горщика з випаленої глини; на плечах горщика хвилястий орнамент.	Глина
	208 63	Жорно кам'яне, круглої форми, з великою круглою діркою в середині.	Камінь
		Землянка № 10.	
	209—210 1—2	Фрагменти денця з випаленої глини червоного кольору.	Глина
	211—216 3	Фрагменти посуду з випаленої глини з рисковим орнаментом.	
	217—220 9—12	Фрагменти посуду з хвилястим орнаментом. Культурний шар.	
	221—224 13—16	Фрагменти від вінців посуду без орнаменту. Культ. шар.	
	225—230 17—22	Фрагменти горщика з випаленої гарно червоної глини, без орнаменту. Серед них денце з тавром.	
	231—260 23-52	Фрагменти посуду без орнаменту. Культурний шар.	
	261 53	Маленька кругла бусина з зеленого скла. Розбита на дві частини.	Шкло
	262 54	Фрагмент бронзової сережки; формою нагадує місячко.	Бронза
	263 55	Олив'яна кругла привіска.	Свинець
	264 56	Мушля.	
	265 57	Пташині кістки. Культ. шар.	
	266 58	Риб'ячі кістки та лушпіння крашанок. Культ. шар.	
	267 59	Кістки тварин. Зверхні та середні шари.	Кість
	268 60	Кістки тварин. Культурний шар.	

№	Назва та короткий опис речей	Розмір або вага
№	Землянка № 7.	М
1—2	Фрагменти посуду з рисковим орнаментом. Зверхні шари. Фрагмент посуду з пружком посередині. Зверхні шари.	Глина
4—20	Фрагменти посуду без орнаменту. Зверхні шари.	
21	Кавалки печини. зверхні шари.	
22	Кістки тварин та мушля, що їх знайдено в зверхніх шарах.	
23	Мушля. Середні шари.	
24—27	Фрагменти посуду без орнаменту. Середні шари. Уламки рогу оленя (?). Середні шари. Кавалки печини. Середні шари. Вугілля. Середні шари. Кістки тварин. Середні шари. Уламок точильного каменю зеленуватого кольору. Культ. шари.	Глина
35	Фрагмент товстостінного амфороподібного посуду, з випаленої глини червоного кольору. Культ. шар. Фрагмент посуду з ознаками рискового орнаменту. Культ. шар. Фрагмент глиняного посуду без орнаменту. Культ. шар.	Кремінь
38	Риб'ячі кістки. Культ. шар. Кавалок каменю червоного кольору, шліхований (стертий) з боків. Форма 4-кутня.	Камінь
40	Кавалок граніту з ознаками того, що ним терли.	
41	Кавалок жужелиці.	

Загальн. № за чергою	№№ за окремим пам'ятник.	Назва та короткий опис речей	Матеріал	Розмір або вага
Г р у п а I.				
Могила № 46.				
417	1	Сережка з морської мушли.	Мушля	—
418	2	Бронзове скроньове кільце з тонкого круглого дроту.	Бронза	Довж. 1,5 см.
419	3	Намистина (буса) з композиції синього кольору, з білими очками.	Мастика	Довж. 1,3 см.
420	4	Намистина (буса) кругла, з композиції зеленуватого кольору, з білими очками.	»	Довж. 1,2 см.
421	5	Намистина (буса) кругла, з композиції зеленого кольору, з білими очками. Поверхня патинувана.	»	Діям. 1 см.
422—425	6-9	Бронзові трьохгранчасті кінцівки стріл. Серед них одна довша, з ручкою для держака.	Бронза	
426	10	Ніж залізний з кістяним держакком. Ніж розламаний на дві частини.	Залізо	Довж. з держак. 15 см.
427	11	Фрагменти залізного предмета, призначення якого встановити неможна.	»	— ■
428	12	Глечик глиняний, досить великих розмірів. На плечах карбований орнамент. Глечик розчавлений вагою землі, але реставрувати його можна.	Глина	
429	13	Кісточки та зуби, що були в глечуку.	—	— ■
430	14	Глечик маленький з випаленої глини; без орнаменту. Глечик розчавлений вагою землі.	Глина	
431	15	Череп та кістки з поховання.	—	— ■
432	16	Кістки тварини (барана?), що були при похованні.		
Г р у п а I.				
Могила № 49.				
433	1	Фрагменти залізного предмета (чи предметів), призначення якого визначити неможна.	Залізо	
434	2	Червона фарба.	—	—

№ за чергою	№ за окремим пам'ятник.	Назва та короткий опис речей	Матеріал	Розмір або вага	Кількість
		Г р у п а І V. Н а о с а д і № 2.			
		М о г и л а № 1.			
435	1	Фрагменти бронзового оздоблення якоїсь-то речі.	Брондза	—	понад 40
436	2	Рештки червоної фарби.	-	—	—
437	3	Фрагменти залізного предмета (чи предметів), призначення якого встановити важко.	Залізо		4
		Г р у п а І V.			
		М о г и л а № 2.			
438	1	Залізний ніж, що його встромлено було в кістки тварини (барана?).	Залізо	Довж. 9 см.	1
439	2	Кістки тварини (барана?), що були при похованні.	—	—	11
441	3—4	Бронзові трьохгранчасті кінцівки стріл.	Брондза	—	2
442	5	Фрагменти залізного предмета, мабуть зброї.	Залізо	—	30
443	6	Фрагменти залізних предметів, мабуть зброї.	»		50
		Г р у п а І V.			
		М о г и л а № 3.			
444	1	Бронзова кінцівка стріли.	Брондза	-	1
445	2	Кістки тварини (барана?).			
		Г р у п а І V. Н а о с а д і № 2.			
		М о г и л а № 4.			
446	1	Ріг оленя. Знайдений був довжиною 0,61 метр., але був остільки крихкий, що зняти його можна було лише невеликими шматочками. Запаковано в дві коробки.			
447	2	Пряслице глиняне, формою конусу. Знизу на основі проведено дві риски навхрест.	Глина	Діям. основ. 3 см.	1
448	3	Пряслице глиняне, формою конусу, таке ж, як і попереднє, тільки трохи менше розмірами.	»	Діям. основ. 2,5 см.	1
449	4	Фрагменти залізного ножа.	Залізо	Довж. 4 см., ширина 2 см.	1

З	№	т	№	Е	Назва та короткий опис речей	М а т е	Розмір або вага
№	т	№	Е	О	П	М	
	450				Маленький фрагмент (кінчик гострий) залізного ножа. Дуже окислений.	Залізо	
	451		6		Фрагменти залізного предмета.		
	452		7		Шматочки кори з дерева.		
	453		8		Фрагменти кістяного держака з ножа.	Кість	
	454		9		Підвіска-намистина зеленого скла, формою нагадує «луковицу».	Скло	
	455		10		Маленька кругла намистина з великою дірочкою.	Мастика	
456—460	11-15				П'ять маленьких намистинок жовтого кольору.		
	641		16		Фрагменти таких же дрібних намистинок жовтого кольору.		
Г р у п а IV.							
Могила № 5.							
	462				Фрагмент глиняної люльки XVII — XVIII стор.	Глина	
	463				Фрагмент товстостінного, амфороподібного посуду червоної глини; без орнаменту.		
	464				Фрагмент глиняного посуду; без орнаменту.		
	465				Кремінна скалка темного кольору; формою нагадує чотириохкутник. Знайдена в насипу могили.	Кремінь	
	466				Кремінна скалка брунатного кольору, тонка. Формою нагадує трохи трикутник. Знайдена в насипу могили.		
П о х о в а н н я А.							
467—468	6—7				Фрагменти від вінця горщика; по плечах хвилястий орнамент.	Глина	
469-470	8—9				Фрагменти від стержнів кінцівок стріл. Один фрагмент довгий, а другий менший. Обидва круглі в розтині.	Залізо	Довж. 1-го 5 см., 2-го 2 см.
	471		10		Фрагмент гострого кінця («клинка») шаблі.		Довж. 5 см., шир. 3,2 см.
	472		11		Гудзик бронзовий сферичної форми, з вушком.	Брондза	

№ № за окремим пам'ятник.	Назва та короткий опис речей	Матеріал	Розмір або вага	Кількість
12	Пряжка залізна, круглої форми, з голкою.	Залізо	Діам. 3 см.	1
13	Залізна плескувата листоподібна кінцівка стріли. До неї прикипів фрагмент другої кінцівки, плескуватої, ромбоподібної форми.	»	Довж. 6 см., шир. 2,5 см.	1
14—21	Фрагменти залізної зброї — шаблі або списа; досить значних розмірів; різної форми.	»		8
22-26	Фрагменти залізної зброї — серед них один досить великий, треба гадати — від шаблі.	»	Довж. 13 см.	5
27	Шматочок дерева від держака списа.	Дерево	Довж. 6,5 см.	21
28-47	Фрагменти залізної зброї, — різних розмірів та форми.	Залізо	—	—
48	Дрібні фрагменти залізної зброї. Поховання Д. (Основне).	»		
49	Рештки солом'яної або трав'яної «циновки», що нею було вкрито кістяк.	—	—	—
50	Рештки (зразок) фарби, перемішаної з землею. Група IV. На осаді № 2. Могила № 6.			1
512	1 Бронзова трьохгранч. кінцівка стрілки.	Бронза	—	-
513	2 Фрагмент залізного ножа.	Залізо	-	1
514	3 Кістки з поховання В, з ознаками пофарбовання.			1

РЕЄСТР РЕЧЕЙ,

що їх знайдено на території будівництва Дніпрельстану випадково в серпні—жовтні м.р. 1927.

Зібрав дійсн. чл. ВУАК'у П. І. СМОЛІЧЕВ

рґсґо

НАЗВА ТА КОРОТКИЙ ОПИС РЕЧЕЙ	Розмір кі	Де, коли й хто саме знайшов
Склея „Дурна“, с. Кічкас. Фрагмент товстостінного посуду з випаленої глини. Поверхня з переднього боку вкрита давленим орнаментом, а зі спіднього боку—ознаки каркасу.		Склея «Дурна» П. І. ресня р. 1927. П. І. Смолічев та Г. г. Мартенс.
Фрагмент посуду з випаленої глини; з рештками ризикового орнаменту.		Т е ж
Невелика кременна скалка миндалеподібної форми. Поверхня з одного боку кострубата.		ж
Фрагмент посуду з випаленої глини, без орнаменту.		Т е ж
Верхня частина перепаленої трубчастої кістки, з ознаками поперечних насічок.		Т е ж
13 Рештки перепалених кісток.		Т е ж
Мідяний мичман («дукач») з виображенням жіночої постаті, поверненої праворуч (Катерина П?). Праворуч виображення пробито ірку.	Діаметр 3,5 см	Знайшли на лівому березі р. Дніпра, недалеко від балки «Сагайдачного» грабарі артілі Глушенка, біля бувших там печей.
Фрагмент ручки від амфороподібного посуду.		Т е ж
Фрагмент посуду з випаленої глини, без орнаменту.		Т е ж
Хрест-тіленьник чотирьохкінцевий з каменю темно-зеленого кольору; з дірочкою для нитки.	Довжина 2,8 см., ширина 2,3 см.	Знайдено на лівому бер. Дніпра підчас копання шлюзу на глибині 1,5—2 метр.